

ՀԱՅԿԱՍՏԱՆԻ ԲԱՐՈՆՏԵՐՆԵՐ

ԵՐԿՈՒ ԹՈՒՄԲ

Կ. Ս. Ս

ԽԵՂՃ ՍԻՐԱՀԱՐՆԵՐ

— 0 —

«Երկու թուրքի մէջ դեռ սեր ա մըմ»
«Երկու ջիւանի ուշք-միտքը խլում»
«Երկու թուրք»

(Անցկացում քան)

ԲՈՐԴ ՏՊԱԳՐՈՒԹԻՒՆ

391.99

Ա - 84

Կիսմիս.

Тип. «Культура» Баронская № 14.

Арм.
2-39492

2-39492 01 JAN 2009

ԵՐԿՈՒ ԹՈՒՄ ԲՆ 9 NOV 2010

891.99

Ա-84

Կ Ա Մ

ԽԵՂԺ ՍԻՐԱՀԱՐՆԵՐ

«Երկու թումբի մէջ դեռ սէր ա մըմ,
«Երկու ջիւանի ուշք-միտքը խըմ...»
«Երկու թումբ»

(Ա Ն Յ Կ Ա Յ Ա Ծ Բ Ա Ն)

Աշխատասիրեց

ԱՂԷՔԱՆԴՐ ԱՐԱՐԱՏԵՆՆ

Երրորդ տպագրութիւն

Թ Ի Ֆ Լ Ի Ս

21054

Տպարան «Կուլտուրա»

Тип. „Культура“ Баронская № 14.

1912

21.02.2013
2005 JAN 10

21665

39485-63

ԱՂԻՔՈՒՆԴԻ ՏԷՐ-ՊԵՏՐՈՍԵԱՆ ԵՐԵՐԵՏԵԱՆՑ

ՀՐԱՏԱՐԱԿՈՒԹՅՈՒՆ ԱՅՐԻ ՇՈՒԾԱՆԻԿ ԱՐԱՐԱՏՆԵՆՑԻ

Խոր հարազատ կողակից

Շ ՈՒՇԱՆԻԿԻ

ՑԻՇԱՏԱԿԻՆ ՆՈՒԻՐՈՒՄ Է

ՆՈՒԱՍ

ԱՇԽԱՏԱՍԻՐՈՂԸ

ՄԱՄՈՒԼԻ ԿԱՐԺԻՔԸ:

«Երկու Թումը» կամ «Խեղճ սիրահարներ»,
աշխատասիրութիւն Ա. Արարատեանցի, Բա-
զու, 1877:

Մեր առաջ դրած է մի գրքոյկ, որի հեղի-
նակը, օգուտ քաղելով ժողովրդական աւանդու-
թիւններից, մի ամբողջ գրոյց է հիւսել:

Խոստովանում ենք, որ մենք միշտ այն կար-
ծիքն ենք ունեցել, թէ ժողովրդական երգերը,
գրոյցները և ամեն տեսակ բերանացի աւանդու-
թիւնները հարկաւոր է ամենայն զգուշութեամբ
ժողովել և առանց որեւէ փոփոխութեան հրատա-
րակել, այնպէս, ինչպէս որ ինքը ժողովուրդը
եղբուն ու պատմում է:

Այդ այն օգուտն ունի, որ մենք կարող ենք
սեպհական աղբիւրներից և անընդմիջաբար տե-
ղեկանալ ժողովրդական կեանքի հանգամանքնե-
րին և լեզուի կարևոր ձևերին: Վերջին օգուտը
մանաւանդ շօշափելի է, կարծեմ, շատերի համար.
մեր նոր լեզուն, օտար ազդեցութիւնների շնոր-

հիմ, այնպիսի վտանգաւոր հասնապարհի վրայ է
ձանդնաձ, որ իւր զարգացմանը հասնելուց ա-
ռաջ, կարող է բոլորովին իւր կենդանութիւնը
կորցնել և մի ցաւալի վախճան ունենալ, եթէ
շարունակ հետեւ պահենք նրան իւր բնական աղ-
բիւրից և կենդանի բարբառներից անկախ մշա-
կենք: «Երկու Թումը» կամ «Խեղճ Սիրահարնե-
ր» հեղինակը ցոյց առնեց, թէ կարելի է աւան-
դութիւնից օգուտ քաղել մի սիրուն վէպիկ յօ-
բինելու համար, որ նորանով աւելի գրաւիչ է
մեզ համար՝ որ բնականութեան հետ պահպանել
է տեղական (Շամշուղեցոյ) կենդանի բարբառը:

Պ. Արարատեանը իւր գրքոյկը նշանակելով
գիւղական ընթերցանութեան համար՝ մի փոք-
րիկ յառաջարանի մէջ աշխատում է, նոյն դա-
տին մատչելի ձևով, հասկացնել գիրք կարդալու,
առ հասարակ ուսման օգուտները:

«Որ ինչ ա կարդացողն օգուտ ունենայ էս
գրքի կարդալուցը, պէտք ա ծանր ու բարակ
կարդա, ամէն բան հասկանայ, ետոյ թուղթը
շուռ տա: Բոպէն, դրուտ ա, թանգ ամեն բա-
նի մէջ, միայն էդ Հայի համար—ոչինչ, որեմն
մեղք չէր ըլի թէ ասէինք, որ մի գրքի կարդա-
լու համար մի ամիս ա հարկաւոր: Ծոյլը միայն
գիրք կարդալ չի սիրիլ, իսկ խելօք մարդը կար-
գալը դարձու փլախից լաւ կը հաշվի: Հարու փը-
լաւը միայն փորն ա կշտացնում, իսկ կարդալը
հոգու կերակուրն ա: Ամեն մարդ ով որ ուզում
հոգին գուարթ ըլի, պէտք ա կարդա, չունքի
խէբն ու շաւը գրի մէջն ա: Զուր ա ապրում էս
մարդը—ասեց մի գիտուն—որ չի իմանում, թէ
իւր ժամանակը մն ինչ բան ա անց կենում թէ

իր ու թէ ընկերները մօտ առանց ուրիշի բանն իմանալու դու քեզ ու քեզ չես կարող գրաստութիւն խուլ կըլի էն մարդը, որ չի ուղիւ գիրք կարգալ: Երբ որ գիրք չկարգանք, կնշանակի թէ մենք մեր օգուտը չենք ուզում: Յաւում ա սիրտս, որ միայն հայերի մէջ հմ տեսնում էս պակասութիւնը: Դ հարկէ, սա մի էնչէնց ցաւ ա, որ մի օր կառողջանայ, թէ ուսումը մեր մէջ աճի: Պէտք ա սրա համար չարչարանք: Ամեն մարդ պէտք ա աշխատի: Առաջ գէղացին ուսում տա իր որդուն: Եթէ ուսում չկա, ուրեմն կմանք էն թուկոյն կապուած, ինչ թուկով որ կապիլ էր սատանէն մեր պապերին»...

Մեր գաւառական գրագէտները ունին մի անհերքելի արժանաւորութիւն, որից մենք մեծ քաղաքներում, գիւղական հասարակութիւնից հեռու ապրողներս բոլորովին դուրկ ենք. նոքա ընդհանրապէս ճանաչում են ժողովրդին: Նոցա մէջ պակաս չեն այնպիսի անձինք, որոնք ոչ միայն լաւ ծանօթ են գիւղացու բնութեանը, այլ և կարողանում են մտածել նորա գլխով, տեսնել նորա աչքերով, խօսել նորա բերանով. որոնք տեղեակ են նորա լաւ վատ որպիսութիւններին, ծանօթ են նորա կեանքի տրտմութիւններին և ուրախութիւններին, որոնք իբրև հմուտ բժիշկներ, տեղեակ են նրա բազմապատիկ ցաւերին և այդ ցաւերը բժշկելու դիպերին:

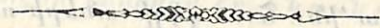
Պ. Արարատեանցը ցոյց տուեց թէ բաւական է քիչ շատ տաղանդ ունենալ և սիրել հայ գիւղացուն ոչ վերացական, պլատոնական սիրով, այլ գործնականապէս, որ կարողանանք օգտակար լինել նորան: Բայց մեր գաւառացի գրագէտ-

ները, փոխանակ ժողովրդի իսկական շահերի վերայ մտածելու, փոխանակ աշխատելու ազատել նրան ռատանայի թուկից», նոքա իրանք մի ուրիշ թուկով կապուած են միւսում. նոքա իրանց ժականակը կորցնում են անպտուղ աշխատութիւնների մէջ, փառաւոր ճառեր և գեղեցիկ տաճարներ «շարադրելով», տխուր ազդեցութիւն մեր գրականութեան անցեալ ճարտասանական սղղութեան...:

Մենք դիտմամբ չենք պատկէ «Նեղձ Սիրահարները» գլխի անցըր, այլ յորդորում ենք ընթերցողին 25 կուպէկ չինայիլ յիշեալ գիրքը ձեռք բերելու համար. այդ թէ իրան ընթերցողին մի ըստէ հոգեկան պուարճութիւն կը պատճառէր և թէ երիտասարդ հեղինակին կը խրախուսէր իւր «առաջին աշխատասիրութիւնից» յետոյ ուրիշ աշխատութիւններ պարգեւի մեղ:

Գրիչ, 1877 թ. Մ. Պալատանեան

„Փ ու ճ“

ԵՐԿՈՒ ԹՈՒՄԲ

Ա. Գ. Լ. ՈՒՆ

Օրն եկել, թէքվել էր, անգիտաշոքն ընկել էր։ Արևի մէջն էլ գորտութիւն չէր մնացել. վախտ-վախտ կապուտ ամպերի տակից դուրս էր գալիս, էլի ծածկվում։ Հեռվից երեւում ին մին-մին քամակում կանաչ սարերը։ Ծմակները դռներում ամլիկ գառները վշտի ին տալիս իրանց մօր հետ ու եզներ ի մի քանիսի ճտի զանգակների ձէնը զրնգում էր հեռվից։ Քիչ վախտից յետոյ հանդարտութիւնը փոփեց տմեն տեղ։ Ձէն ու ձունը քանի կենում, կտրվում էր... Արևի թէքված շողերը դեռ երկրի վրա ին։ Շ... գէղի տների ու բարձր ծառերի կատարները դեռ շողշողում ին։ Ամեն շնչաւոր իր տունն էր քաշվել. հնձվորնին էլ մանգաղներն ուսին եղ ին գալիս արտերիցը։

Բիկնահովիտ ընկել էր. երբոր Տէր-Մարկոսը գէղի վերի ծէրումը երևաց, նա ուրախ

ուրախ, փարաշէն քաշտալով, ժամ էր գալիս։ Նրա երեսին մտիկ տվողը կիմանար, որ տէրտէրը էսօր չափից դուրս ուրախ էր։ Հէնց որ ժամի դուռը հասաւ, «երրորդը» քաշեց։ Անկացաւ մի քիչ վախտ։ Ժամկոչ Քիքանը չէնց որ երևաց, տէրտէրի աչքերը պլլատրատին տվին։

«Ի՞նչ էլաւ, Քիքան» — հարցրեց տէրտէրը։
— Բերում են, տէրտէր ջան. — Քիքանը էս ասելուց յետոյ՝ մի սալ քարի տակից հանեց ժամի ժանգոտած բալանիքը։

Ժամի դուռը չէնց որ բաց էլաւ, մի տեսակ նամ հոտ ընկաւ տէրտէրի բթովը։ Ժամկոչն էս իրիկու էնքան վերհատեց խեղճ զանգակներին, որ գէղը դրմբոցն ընկաւ։ Ժամի դիմացի տանից բերում ին խտտած մի-մի պարուրներ էրկու պառաւ կնանիք։ Տէրտէրը ծոցիցը կանաչ — կարմիր թէլ հանելով՝ հլորում էր։ Պառաւները էրկու պղուղով տաք ջուր բերին ու ժամի դռանը դրին։ Քաւորներն եկան։ Էս վախտը դարիք մարդն էլ կիմանար, որ տէրտէրը հազրվում էր կնուէն քանելու։ Ժամի դուռը մարդկերանցով լցվեց։ Տէրտէրը սկսեց կնուէնքը ու երկար վախտից յետոյ փիլօնը վրէն, պարուրները քաւորների խտտին, շարական ասելով, ճամփա ընկաւ։

Ք.

Ծառուրանց տունը գէղի մէջ լաւ տնե-
րից մինն էր յիշվում: Էստեղ էսօր մեծ պատ-
րաստութիւն կար: Տան կողքին կպած էր մի
երկար գոմ: Տաշտաղանց Գալուստը տուն
չունէր. Ծառուրանց Սէրոփը տվել էր նրան
իր գոմը: Էրկուսն էլ մին-մնի հետ աղբօր
պէս եօլա 'ին պնւմ: Աստօծ էլ սրանցմի աչ-
քով մտիկ արաւ ու էրկսի կնիկն էլ մի գշե-
րմը պարկեցին. էրկսի պտուղն էլ աղջիկ
էլաւ: Սէրոփը քասիւր Գալուստի բանն եօլա
տանելու հմար, էնհէնց կարգադրեց, որ մի
օրըմը կնուսնին ու խարջնին մի անի: Էդ-
պէս էլ արաւ: Երկար գոմը նշանակվեց մարդ-
կերանց հաց ուտելու հմար, պտիկ օթախն
էլ կնանուսնց ու ծըննդկանների հմար:

Պարուրներին տէրտէրը ծննդկաններին
գոքը դրեց ու էստեղից մարդկերանց հետ
մտաւ գոմը: Գոմի կէս տեղըմը օջաղի վրա
դրած 'ին կերակրի պղնձները: Ձեռի ջուրը
բերին. սուփրէն քցեցին. թէ տէրտէրը, թէ
ղօնաղները համ խօսում, համ ուտում ին:

«Տէրտէր ջան, — հարցրեց նստողներից
մինը — երեսանց անունը ի՞նչ դրիր»:

— Մնինը Հուճուլի, մնինը Բուճուլի —
պատասխանեց տէրտէրը ծիծաղելով:

«Էդ ի՞նչ անուններ ա, որ դրել ես —
ասեց մի ուրիշը — քեզ քանի հետ եմ ասել, թէ
ձեռը վերկալ էդ «Թուրքի» անուններիցը...»

— Հանաք եմ անում, օխնեալ, ինձ էս-
քան էլ նրանցից չգիտենա... Ես, էնքան,
ինչքան դուք էք ուզում, որ մեր երեսանց
անունը իրանց զօշաղ պտպերի անուննե-
րիցն ըլի, էրկու էնքան ես եմ ուզում...
Աստօծ տա. որ էդ բարի նախանձը ձեր
սրտներըմը աճի, զօրանա... Երեսանց մնի
անունը «Շուշան» եմ դրել, մէկէլինը «Ա-
նուշ»: Գիտէ՞ք թէ դրանք ովքեր են: «Շու-
շանը» մեր քաջ Վարթան զօրավարի աղ-
ջիկն էր, որ հէրը վրացու կռապաշտ թա-
գաւորին տվեց: Շուշանը թագաւորին քրիս-
տօնեա շինեց ու նրա ձեռովն էլ նահատակ-
վեց՝ իրան հայութիւնը պահելու հմար: Նրա
սուրի գերեզմանը հմի էլ Թիֆլիզու Մէ-
տէխ բերթումն ա: Նրա սուրի օրինակն
անպակաս ըլի մեր Հայ-Ազգիցը:

«Այի աջիդ մատաղ, տէրտէր ջան, --
խօսեց մի ուրիշը — էդ հէնց պէտք ա ըլի,
է... Բա որ «Շուշան» չգնէս, ոնց կլի-
ետոյ ուրիշ անուն դնելով Շուշանի սուրի
անունն էլ կկորչի, նրա սուրի շնօքն էլ
մեր աղջկերանց վրա չի ըլիլ»:

— Մէկէլի անունն ի՞նչ ա:

«Փորիդ ցաւը դիտեմ, ուստա Մարուք»...

Մէկէլի անունն էլ «Անուշ» եւմ գրել: Դա էլ մեր թագուհին էր, որ ազգի հմար քիչ լաւութիւն չարաւ: Աստօծ մեղանից էդ դայդի կնանիքն անպակաս անի...»:

— Փառոց կենաս, տէրտէր ջան: Այի, հմի ինչ կասեմ...

«Խօսքը կտուրը մի քցիլ, ուստա Մարութ, էրէկ իմացա, որ Օսէփն ու դու ուղում էք պարուրները օրօրօցը խաղէք, (*) ձեր տղերանց հմար. էս տանիցը մի-մին բուռը մոխիր վեր ունէք: Աստօծ բախտաւոր անի: Դէ, էլ սր օրին էք մըմ: Քանի հըվաքված ենք, ասացէք օխնենք էլի...»

— Դէ տէրտէր ջան, ասողը դո՛ւ եո, ասա, էլի...

— «Լաւ: Ի՞նչ էք ասըմ, ուստա Սէրոփ, բարեկամ Գալսէստ»:

— Քու քէֆն ա, տէրտէր ջան: Մենք էդ բանի հմար էլ ենք խօսացել:

«Բաս, գնացէք, երեխանցը բերէք»:

Ժամկոչը դուրս թռաւ:

«Էդ շատ լաւ աղաթ ա՛ — ասեց տէր-

*) Մեր պապական սուրբ աղաթներից միսն էլ էն է, որ երեխանց օրօրօցը խաղըմ են, նրանից ետոյ էն երեխէն պատկանըմ ա օրօրօց խաղողի տղին ու երոյ տղէն մեծանըմ ա, աղջկոտ հետ մին-մին առնըմ են: Սրա օգուտներից միսն էլ էն է որ երեխանց սրտի մէջ փոքրոթիւնից սէրը աճըմ, զօրանըմ ա...

տէրը: Ով գիտի, — մենք մահինն ենք, մահը մերն ա, — սաղիքան նշանենք աւելի լաւ չի՞»:

Տէրտէրի խօսքը բերնըմը մնաց: Տուն բերին մի կռնից բարուրներին, մէկ էլ կըռնից էլ Օսէփի ու Մարութի մատղաշ տղերանցը: Մարգկերքը, աչքները չռած, մտիկ էին տալիս տէրտէրին:

«Առաջ դո՛ւ, ուստա Մարութ, աղջկերանց սրին ես ուզըմ»:

— Որին կտաք, տէրտէր ջան:

— Ես անուշին եմ ուզըմ» — բղավեց Օսէփը:

— Ձէ, ընչի՞ — դուռաց Մարութը — քասիբ մարդը քասիբի հետ կբարեկամանա...

«Ձէ! ըլիլ չի»:

Ո՞նց թէ չէ. ես առաջ եմ ասել:

«Սիրելիք, ընչի՞ էք կռիւ քցըմ: Էս բանըմս ի հարկէ, Աստօծ մատը խառնա! Թողէք տղերքը աղջիկերանցը պաչեն! ով ում առաջ կը պաչի, նա էլ նրանն ըլի»:

— Լաւ! լաւ — բղավեցին ամենքը:

Ձեռը բսելով տղերանց գլխին «Վարթան ջան, Վտղօ ջան, այի. «գիգի» — ասեց տէրտէրը — գնացէք, պաչեցէք, ով թէգ կպաչի նրան «նշխարք» կտամ...»

Ձէն ու ձուն չէր դուս գալիս գոմիցը: Ամեն մարդ շունչը փորն էր բցել,

մտիկ էր անըմ: Կասեա թէ նրանց առաջին
չորս հրեշտակ աշխարա խաղըմ 'ին... Մա-
րութի տղա Վարթանը վազելով պաշեց Ա-
նուշին: Ամենքն էլ ծափ տվին: Ծիծաղն ու
ուրախութիւնը խառնվեց մին-մնի: Շատե-
րի աչքից արտատունք էր թափում: Օսէփի
տղէն, Վաղօն, շշկված չէր իմանում ի՞նչ
անի. նա էլ ընկաւ որ պաշի Անուշին. աէր-
տէրը արգելեց: Վաղօն վազեց դպա Շու-
շանը, Վարթանը նորից ընկաւ Անուշի վրա
ու երկուսն էլ էրկար պաշպշեցին պարուր-
ներին: Ամենքն էլ ջուր կտրեցին ուրա-
խութենից: Պարուրները լաց 'ին ըլլմ. երե-
խերքը պաշպշում, մարդկերքն էլ «Աստօծ
շնորհաւոր անի» 'ին բղավում: Էս վախտը,
կասիր թէ, չորս երեխանց միջին չորս հը-
րեշտակներ, թէվերը փռած, տղերանց պաշն
առնում աղջկերանցն 'ին տալիս ու խօսք
տալի, որ սրանց ամեն ժամանակ օգնա-
կան կլեն...

Ա՛խ. ի՞նչքան լաւ բան ա էլել անմե-
ղութիւնը... ի՞նչքան սուրփ բան ա էլել
հրեշտակներին աչքով տեսնիր... Է՛րնակ
մեր ամեն բանըմն էլ էսհէնց անմեղութիւն
ու սրբութիւն ըլէր. է՛րնակ մեր ամեն բա-
նըմն էլ բնութեան պոչիցը բռնէինք...

Չէրօխնած տէրտէրն էլ մի քիչ վա-
զող մարդ էր:

— «Պահպանիչ» ասելուց ու գինու թա-
սը մի քանի հետ դարդկելուց յետոյ՝ տե-
ղիցը վերկացաւ: Մարդկերքն էլ տեղների-
ցը ծուլ ելան. Սուփրէն վերքաղեցին: Տու-
նը դադարկուեց: Միայն թէ՝ Վարդանն ու
Վաղօն թէզ չհեռացան էստեղից: Նրանց
սիրտը կպաւ էս տան հետ, չունքի՝ Տաշտ-
մաղանց ու Ծատուրանց տան միրքը սրանց
ջըրմն էր հատնում: Սրանից յետոյ աղջկա
ու տղահերերը ամեն ազիզ օր մին-մնի տե-
սութիւն 'ին անում ու էսպէսով իրանց բա-
րեկամութիւնն աւելի հաստատում...

Պ.

Անց էր կացել տասնը հինգ տարի էն
օրիցը, երբ նշան դրին երեխանցը: Էլ չկար
առաջվան սէրն ու բարեկամութիւնը աղջ-
կերանց ու տղերանց հօրանց աներըմ, չուն-
քի՝ տղերանց հէրերը մի քանի տարից յե-
տոյ մեռան ու էն ժամանակից արդէն Սէ-
րովն ու Գալուստը մտքները փոխեցին, որ
էլ չտան իրենց աղջկերքը անհէր—եթիմ
տղերանցը: Էդպէս, մի դարդակ բանի հմար
աղջկահէրերը ուղեցին հեռացնել իրենց հին
բարեկամ աներիցը: Միայն կհովանի՞ն էն
սրտները որ մին-մնի հրեշտակի թեփի տա-
կին կպել 'ին, որ թէ և ծածուկ, բայց
տասնը հինգ տարի սիրել 'ին մին-մնի. ա-

սենք ուրիշ ոչինչ. հէնց մի դարդակ մին-
մնի «Չան» ին ասել. ուր մնար, որ էնհէնց
վախտ էր պատահում, եր Շուշանի ու Ա-
նուշի աչքը ջուր էր կտրում, էստեղ նստած
ծկրակում ին մինչի լուսը, թէ եք պէտք ա
գան իրանց սիրելիքը...

Եարաք ինչ լիզու կարա պատմիլ, կամ
ինչ ձեռը կարա գրիլ էն սոթթը, եք լուս-
նիակ գշերը վարթան ու վաղօն բաղից գո-
ղացած մրքերով ջրերը լիքը գալիս ին
սրանց մօտ, նստում ու թաքուն խօսում,
խօսում, խօսում... գշերի վրա գանգատ ա-
նում. թէ խի ա թէղ լիսանում, կամ որձակ-
ների վրա չարանում, որ «ծուղըղուղու» չը
կանչեն ու մին-մնի խօսք թողան որ լսեն...
էսպէսով անցկացրած տասնը հինգ տարե-
կան սրտները կարին մին մից ջոկվել, կա-
րին հեռանալ... Ինչ ասես էն մարդուն,
որ չգիտէ սէրի անունը, որ չի կապվել սէ-
րի ջնջովը. չի ընկել սէրի ճանգը... Պա-
ռաված սրտումը սէրը հանգած կլի, նրանց
հմար սէրը գոռ չափի...:

Պզգան քամին մարթի ականջ էր քա-
ռացնում. մուլթն էնհէնց էր աշխարքս պա-
տել, որ մատգ աղք կոխէիր չէր տեսվիլ:
Ամպերը մին-մնի շալակ էլած, երկնքի երե-
ս քնհէնց էին սկսեցել, որ կասէիր աշ-

խարքս մթնի ծով ըլէր: Ծովինարն-էլ (փայ-
լակը) տխրած երկնքի երեսին տեղ չէր
գտնում. կամ սարերի գլխին էր պլստրատին
տալիս, գշերվա մուլթը փարատում, կամ եր-
կինք տանումը... Միայն շները կալանչ կա-
լանչ ին գալիս սոված գիլանունց օռնալու
վրա: Սարերը դրմբում ին նրանց ձէնիցը...
էս վախտը Ծատուրանց Սէրովի տան կտերն
էրկու հոգի հուփ ու կուչ անելով, դուշը
կորցրաց հորսկան պէս, դէս ու դէն ին ընկ-
նում, նրանց ուռած փէշերիցը տանձ ու խըն-
ձորը կաթում էր. ձեռներին աշխարքիս ա-
մեն ծաղիկներից շինած փնջիցը քաղցը հոտը
ամեն տեղ փռվում...

— Հմի, քէնակալ, վարթիս հոտը նրանց
քթովն ընկաւ... Թէ որ անծված տանըցիքը
քնած չլէն, ով գիտի դուս գան... Գնանք
ախպածակի կուռը, թէ չէ կարելի ա տեսնող
ըլի»...

Ախ եարաք սէրը լիս ու մուլթ, սուր
ու թուր ա հարցնում...

»Վարթան, կամանց խօսա, ձէնըդ իմա-
նող կլի... խօսում էր վաղօն:

— Զէ! դու արի: Հիմի Շուշանը ու
Անուշն իրար ծոց արած քչփչում կլեն: Մի
քանի խընձոր քցենք... Համա կամանց...

Ծովինարն էլ չէր զինջանում: Մարդիս
աչքերին ամեն բան մին երկում էր, մին

59-58463

կորչում, մին լուսաւորվում էր, մին մթնով պատվում... Վախիցն էս վախտին ոչով տանիցը չէր դուռ գալ, միայն սէրը ահ ու վախ չի հարցնում...

Հէնց էս ժամանակ փորձադանողների մօտ թըրմփոց լավեց:

«Վաղօ, շունչդ փորդ քցի! Բուռուն պահող կա!!... (Փէյնի տակից մինը կամանց ձէնա ածում):»

— Զէ! Վարթան ջան, լաւ չես վարաւորւող արել, էդ կասես Անուշիւ ձէնն ըլի...

Ղօթ... Դէ, առաջ գնանք! Բաղտնիս կբանի թէ որ «նրանք ըլեն»...

Կամանց — կամանց փորձադանեւում բարձրացան փէյնի վրա: Տղերանց շունչ քաշիլը Անուշիւ ու Շուշանի ականջովն ընկաւ թէ չէ, հէնց իմացան Սէրովին ա, տափիցը կպան, շնչներն իրանց քաշեցին: («Անուշ ջան, շունչըդ!... էլի լովում ա փէյնի տակից):»

«Վաղօ իմացար: Էդ Շուշանիս ձէնն էր:

— Կամանց, ձէն տվեց Վարթանը — Ա. իւ, էդ կոտրած սրտիդ մատաղ...»

— Կաց! Վարթան, հըէս ծովինարը կխաղա. ուր որ ըլեն կերեւան... Կաց! մի գնալ, նրանք չեն ըլի...

«Զէ, նրանց բաղցը հոտը քնթովս ա ընկել, նրանք են»:

Ծովինարը խաղաց: — Տես, տես, Վաղօ, Անուշն ու Շուշանն են... Անուշ...» հոգոց քաշելով ձէն տվեց Վաղօն:

Վաղօ ջան, դուք էք... լավեց բարձր: «Մենք ենք, վախիլ միք, ...» էս խօսքը մթնակոտալով տղերքն ու աղջկերքն էնհէնց իրար կպան ու մնացին երկար, որ կարելի էր մի չիբուխ լցնել ու քաշել:

«Դէ լաւ ա, Վարթան ջան, Վաղօ ջան, հերիք ա, տեսնող կլի. եդ քաշվեցէք»...

Համա որաեղ...

Ո՞նց 'ին եդ քաշվել. սէրը թոկ չունի, որ կապն եդ անվի. սէրի տունն Աստօծ քանդի. որ մի բան մնից կապեց էլ-եդ չի անվի... Սրանց բաժանողը միայն մահը կլի...

Էս ժամանակը, հէնց գիտենաու սար. քօլ կազնած նրանց վրա 'ին մտիկ տալիս ու նրանց սէրը վաշելում... Ուրախութենից ոչինչ չ'ին կարում ասիլ: Տղերանց լիզուն ձապ էր ընկել, ուշքնին կորել, աղջկերանց էլ նրանցից վատթար... Միայն սրտներն էր, որ մին-մին հետ լիզու էլած ձէն 'ին տալիս...

«Վարթան ջան, կմկմացրեց Անուշը-ես գիտեմ, որ մեր սէրը ձեզ փորձանք, պէտք ա բերի...»

Ի՞նչ անենք. Աստօծ ջան, որ ջուրն ընկնենք... Քանի ձեզ ուշ ենք տեսնում, էն-

քան սրտնիս էրվում փթօթում ա... Մեզ հմար էլ բան ու գործ չկա, էրկսով նստած ձեզ ենք տեսնում»...

Պատասխան չկար. նրանք-էլ տազ արիւշ իրանց սիրեկանների դուշին կպած: Միայն թէ չեմ իմանում, ինչի՞ համար՝ Անուշը Վաղօի հետ խօսելու տեղ Վարթանի հետ էր խօսում, Շուշանն-էլ Վաղօի հետ:

Տղերանց, մինչի հըմի պապանձված լի-զուն իր կապը կտրեց. սիրեկաններին իրանց առաջը տեսնելով, իրանց թագաւոր համարեցին...

«Շուշան ջան, լիզուտ ծամիմ-ասեց էրված Վաղօն—էրկու էնքան-էլ մենք ենք էրվում ձեզ հմար... Թող բան չկա-ձեր հէրեքը ձեզ զօռով ուրիշ մարդի տան»...

—Ետոյ մենք—խօսքը կտրեցին Անուշն ու Շուշանը—մենք ձեզ կթողնենք... Մի մեզ էլ հարցրէք, է... Առաջ մենք կմեռնենք, ետոյ թող ջամդաքներա՝ զիւանունց հետ նշանին...

Վարթանը լիզու էլաւ. «Ձեզ դուրբան, մեր արինը կարմիր ա, համա մեր սէրը թէժ կրակիցն աւելի կարմիր ա: Թող մեր արինը ղո՛ւրբան ըլի ձեզ, միայն թէ էսօր մեր վերջի տեսնելու օրն ա... (Վերջ խօսքը, կասեա թէ, ինքն-իրան դուս պոծաւ նրա բերանից)»

Ասել ենք, որ էս շաբաթ ձեզ պէտք ա նշանին ուրիշի վրա... Հմի թէ սիրում էք, լսեցէք մեր խօսքեր: Մենք «Անտակ ձորի» զաշաղ Ալուն պէտք ա գնանք խնդրենք, որ էքուց ձեզ Քոռ-Աղբրի կշտիցը փախցնել տա ու տանի իրանց բինէն: Մենք-էլ էնտեղ կգանք, ձեզ կտեսնենք: Զվախէք, մենք ձեզ հարամի Սէրոփի ու Գալուստի ձեռքով չենք թողալ»...

—Ո՛նց: Մեր գլուխն էն անօրէն թուրքերին առնք...

«Ձէ, Շուշան ջան—վրաբերեց Վարթանը—ինձ ճնաշըմ ես, թէ ով եմ... Հայ եմ, հայ, թուրքի արին ծծող Հայ ... Թէ որ նըրանք ձեզ քվոր նման չեն տանիլ, էն վախտը»—

—էն վախտը —շուտ վրաբերեց Անուշը—Դուք մեզ մեռած կգտնէք նըրանց ձեռքըմը...

«Ինչ ես խօսում—բղավեց Վաղօն—թէ որ մենք նրանց ճանաչելիս չլենք, ո՞նց կամենք ձեզ էդ բանն անիլու: Տասնը հինգ տարի ա, մենք-մին-մին հետ ապրելով, հլա մից մի փիս բան չենք լսել... հմի խու»...

—Ախպէր, թողէք խօսքս վերջացնեմ, կարելի ա ուշանանք, ետոյ բանը փիս կգա—ասեց Վարթանը:—Հա: Երբոր թուրքերը մըթնաժող էք ին ձեր կուշտը կգան, բղա-

վէք ոչ. հետներն, անսաս՝ ուր կտանեն,
գնացէք... Վախէք ոչ, մենք ձեւը կշտիմ
հազիր կլենք»...

Երեսը կարմրած Վարթանի խօսքը բեր-
նըմը մնաց, չուռնքի՝ ծովինարը լսողաց ու-
փէյնի ծէրին թուրքի պառաւի պէս մի պ-
պզած բան տեսան... Աղջկերքն ահու գե-
տինը մտան ու քարացած մնացին. միայն
ասլանի պէս տղերքը, տաք-տաք պռոշները
նրանց թշերին կպցնելով, ուշքի բերին...

—վախիլ միք,—ասացին տղերքը—ա-
ռեք միրքն ու վարդի վնջները... Սրաով կա-
ցեք»...

Տղերանց էս վերջին խօսքերն ամեն բան աղկկերանց մտքիցը քցեցին ու «շատ լավ» խօսքերն ասելուց յետոյ, էլ չեմ ասում թէ ինչ էլաւ նրանց հալը...

Բաժանվեցին համա փնց բաժանվեցին...
Կարթագոսը, դու խօսի... Լիզուս գօրլմ հի,
ձեռքն թլանլմ ա, սիրտս թմվթմվրմ... Մի-
այն, ես էսքանն եմ յիշլմ, որ «մն ա ս բ ա-
ր ո վ» ասելուց յետոյ, ծովինարը գլխին
պլստրաաին տվող՝ փէյնի տակին, էլ խօսող
ոչ ով հկար... Սիրահարները քաշվել ին:

Դ.

Նոր էր ծէքը քցում: Խալխն ամենք էլ
իրանց բանն 'ին գնացել. Գէղամիջըմ', աչ-
քերը չորս արած, կանգնած էր Վիտիս քօխ-
վէն, -- որսի էր ֆնում: Բեղերը յուրիւրով, էս
կողմն, էն կողմն մտիկ տալով, ճլմկոտոցն էր
ընկել... Հէնց էս վախտը գլխնին քորելով,
օրշաղակով, մօտեցան Սերոփն ու Քալուստը,
դուռն տալով «բարբլիս, Վիտիս քօխվա» --
ասեցին:

Այի, Աստուծու բարին: Էսէնց վաղ-
վաղ ի՞նչ խաբար...

»Աղջկա տիրուհին—էլ կասեն ի՞նչ խաբար»... — Հէր օխնած, աղջիկ ունէք, նշան դրած ա, էլի՛ր...
«Ո՛ւ՛մ վրա...

— Էլ ինչ ում վրա: Վարժանիդու վա-
րժն պակասողերք Էն...

«Ղոջադուծինն ի՞նչ անենք. մենք գող
փէսենունց տէր ենք Ուրտեղ գող թուրքեր
ըլեն, նրանք էնտեղ հազիր կլեն...: Գող
մարդը, քօխվա ջան, որ մեծ չունենա, տան
ղաղըը ի՞նչ կիմանա»...

«Ձե, — պատասխանեցին մին-մինի երեսնի մտրկ անելով:»

— Դէ, էդհէնց ասեցէք, էլի...

«Դէ, քօխվա ջան, էսհէնց վաղ եկանք քու կուշտը, որ մի հալ ու ճար արես, մեզ, կամ հարկ ըլի կամ թարկ...»

Էս խօսքերի վրա քօխվէն մի խելի վախտ մտքի տունն ընկաւ, ըեղերը ծամելով մնաց կանգնած:

— Իմ ձեռին ինչ կա, կամանց ձէն ածեց—տղերանց գլուխը ջարդեցէք, որ էլ ձեր դռներովն անց չկենան...

«Ըլում չի, էսօր-եւ փէյնի վրա» «նրանց» իզը (յետք) մաշուր էր անում. կասես թէ քըշերս-էլ ին եկել: Մի քանի հատ խնձոր-էլ գթա, էս-էլ կասես թէ ձեր բաղի մեծ խընձորիցն ըլէր»...

— Հա: Խեղճ աղբերս էսդուր էր ասում, թէ գշերս բաղը գող ա մտել... Բաս լաւ, էդ ես գիտեմ...

«Հա, քօխվա ջան, մենք էլ դրա հմար ենք եկել, Մի կանչեցէք, խօսեցրէք, որ էլ մեր դռներովը անց չկենան: Խու գիտէք աղջկա բանը, Կուլականց Մարքարը քանի հետ մարդ ա դարկել նշան դնելու հմար, մենք էդ բանից վախելով մնացել ենք կապված:

Էդ լաւ բան ա, մինն-էլ հաղիւր ես՝ իմ Կարօի հմար կուգեմ. մայից գեաղի աչքը-էլ վրէն ա... Հմի սրտեղ կլեն, քանի վաղ

ա մի գէղը թրըշողում քցեմ... Էստեղ քօխվէն մի քիչ սուտ չարանալուց ետոյ վրաբերեց: — Աղջիկը աչքերը կապած դուշ ա, ոնց որ հէրն սւ մէրն ուզենան, էսհէնց—էլ պէտք ա անեն... Սէրօփ, խօսք ես տալիս, որ աղջիկդ տղիս տաս:

«Բաշուստա, ոնց որ կամքդ ա,... Այի մենք իրար բաբ մարդ ենք, իրար սազ կգանք:.. Միայն թէ էտոնցից ազատես...

— Շատ լաւ: Ամա... Հա...

«Քօխվա ջան, էլ-միտքդ դես ու գէն ման մի ածիլ. թէ որ մեզ հետ չբարեկամանաս-էլ, մենք քու ամակը կորցնիլ չենք... մինին էրկու կստանաս մեզանից...

— Ձէ, չէ, բարեկամութիւն... Սիրտս ցնծում ա: Քու տանիցը մի բուռը մոխիր պէտք ա վերուենմ: Քու երեսերքը եղբւր-վոր են դովլաթ-մալիա ճկատներին գրած... Էս էսօրվանից մարդ կղարկեմ որ, մի անգով «նըրանց փոնեն, ձեռները կապած, բերեն ինձ մօտ... Դուք արխէին կացէք...

«Դրճուտ»

— Դրուստ.

Խօսողները քաշվեցին:

Երբ միան ուսող կատարած գետը ան-
տակ-ձորի կէս տեղով, վշվշալէ, անց էր
կենըմ: Խրամի ձախ ավից բարձրանըմ էր
հարիւր տարվան ծառերով պատված Աստու-
ձորը: Մարդ առանց երեսին խաչ քաշելու,
ոտք չէր կոխիլ էստեղարէնքը: Թռչունք-
ները-էլ ահ ու գողով ին ծլվում: Արաջն ու
գէշն էր նրա բընակիչը...

Սուրբ, ձէներ փորը քցած, մամուռած ձուրի կատարին անամօթ մարդու պէս ցցված էր մի բալագան: Մովինարն-էլի երկնքը մը շողշողմ էր: Էս էն քշերն էր երբոր Վարթանն ու Վաղօն հեռացան իրանց հշանածիցը: Մութը թանձր էր. ծառերի շվաքն աւելի թանձրացնում էր: Էս սաթայէեան ձորի մէջ հեռու տեսնվում էր բալագանի կրակը: Բերթի պէս Անտակ-ձորը երկար վախտ իր մէջ զաշաղներին տեղ էր տալիս: Քանի-քանի հասավ ուների դուռն 'ին կարվել էս ձորը մը զաշաղներին բռնիլու հմար... Քանի-քանի խեղձ մարդկերանց եզն ու կով էր մորթվել էս ձորը մը... Բալագանը զաշաղների բնակարանն էր. քառասունից

աւելի սատանի կերպարանքի տէր մարդիկ
նստած կրակի զրպիւն վիս'ին խրովում...

«Ղօչաղ Վալէ, էսօր Գալուստի տվարի
գլխին լաւ օյին ես եկել... Բան չկա. Հայեցը
ուսողը լսի փայլի... Նրանց օջաղը պէտք
աւ քանդած» — ասլմ էր զաչաղների գլխա-
ւօր — Ային:

— Էդ ես գիտեմ...

Միայն վաղօճ ու վարժանը ուշացան...
Ով գետի էլի քօխվի ճանգն են ընկել ու ի-
րանց ասած վախտը չեկան...

—Ի՞նչ ես ասում, էն վախտը կրակ կը-
գցեմ նրա տունը տեղը...

«Տղերք համա ինչ աղջկերք են վրա-
բերեց մի ուրիշը— չափ աղջկեր հէնց սիրուե-
ա ըլլամ... է՛րնաւ...

«Զէնդ կարի, Օրսւշ, Սուս-կաց, գոա-
նը ոտի ձէնա գալիս, տեսէք զի աս» — հրա-
մայեց գլխաւորը:

Դուռը բացվեց. հերկու հոգի տուն մտան:
— «Այի բարի աջողում, Վարժան ջան.
հր ի՞նչ խաբար»:...

— Ի՞նչ խաբար պէտք ա, անիրաւ քօխ-
վէն մեր բանը խարաբ ա արել: Էքուց նշա-
նածս իրան տղին պէտք ա ուզի, Վաղօյինը՝
ուրիշին:

«П'єш»:...

Տղերքն էլ—չկարացին խոսել...

«Դարդ միք անիլ Վարթան ջան, Վաղօ, ձեր Վալին սաղ ըլի, էքուց ես գիտեմ նըրանք»։...

— Բա էլ ո՞ր օրէն ա մեր էսղդար արած աղբէրութիւնը, միտեղ կերած աղուհացը, մին մին «ջան» ասիլը... Բա ի՞նչ անենք. դուըր ձեռներն երիցս թըռնցըմեն... Մերը դուք, ձերն Աստօծ...

Վախիլ միք, տղերք. ես էնհէնց բան կանեմ, որ ձեր նշանածներն էքուց իրիկուռ էստեղ գլխէք», ասեց Ալին։

— Մենք էս քշեր աղջկերանց կշտին 'ինք. ասեցինք, որ էքուց իրիկու Քօռ Աղբրի կշտին կենան. մեր ընկեր թուրքերից էրկուսն կգնան կփախցնեն ձիով ու ուր որ-էլ տանեն, ձէն չհանէք, հետները գնացէք...

«Ագա, Վալի, Քարիմ-բզաւեց Ալին՝ էքուց ձեր պարտքն աղջկերանցն էստեղ բերին կլի։ չըամանս լսւմ իք։ Օձի պէս պէտք ա փորըսողանէք, ղշի պէս թռչէք, մի խօսքով, ոնց որ ըլի, պէտք ա էն աղջկերանցը ղշի թեւով էստեղ հասցնէք։

— Շատ լաւ, աղա ջան։ Մենք էս շաբաթ միալն մի հրաման ենք կատարել։ Գալուստի կովերը գողանալուց սաւայի ուրիշ բան չենք արել... Արխէին կացէք, նազին

գիտի իր սագին։

«Դէ, Վարթան ջան, Վաղօ, ձեր բանը պըռծար ա—ասեց դլխաւորը—Դուք էլ-էս. տեղ մնալ միք, գնացէք ձեր բանին կացէք, միայն ընկերներիդ խրատեցէք, որ մեզ հետ լաւ կենան։ Ի՞նչ անենք, թէ մենք Հայ չենք։ Հայ չենք, որ Հայերէն խօսըմենք, Հայի հացն ուտըմ։ Ով գիտի, կարելի ա մի օր էլ կնքվենք»։...

— Աստօծ տա, Ալի ջան վրաբերէց Վարթանը։ Միային էդ հլա մնա, Վալի, Քարիմ, ինձ խու ճնաճըմ էք... Վայը կգա. ձեզ կըտանի, թէ որ սաղ—սալամաթ «նրանց» էստեղ չէք բիրել...

Վարթան ջան, Ալլահը վկա—

— Տօ ախմախ քեզ քանի՞ հետ եմ ասել, որ Ալլահ մի ասիլ, Աստօծ ասա—չարանալով բղավեց Ալին...

«Խրատներս հլա դրա ա կանջին քեար չեն արել վրաբերեց Վարթանը։

— Հա, Աստուծ վկա, ոնց որ դուք մեր հալալ աղբերն էք էնհէնց-էլ «նրանք» մեր հալալ բիրն են։ Մենք գիտենք, թէ ոնց կրբրենք...

— Դէ, մնաս բարով, Ալի ջան, մենք գնըմենք, մեր ուշքը եգա. տղէրք, ձեզ բարի գիշեր...

— Ձեզ լիս բարի, ասլաննի ջան, — բղավեցին թուրքերը: Վարթանն աւ Վաղօս դուրս գնացին:

Ջարհուրանքը թուրքերին պատեց: Երկար ժամանակ բալագանի մէջ ոչ ով չէր խօսում: Էս կտրիճները շուտ գնալն ու գալը դարմացրել ու ամենքինք քարացրել էր: Գլխաւորը մտքի տունն էր ընկել:

Էս վախտը բալագանի պուճախի մթնի մէջ երկու հոգի քչփչում 'ին:

«Ի՞նչ լաւ կ'լի, է — ասում էր նրանցից մինը — էս օրը Վարթանի նշանածը բաղատեղերը աչքիս ընկաւ»...

Օրուջ, գիտէս, որ Վարթանն իմանա, թէ իր նշանածի վրա ծուռն աչքով ենք մտիք տվել, ինչ կանի... Գրան հլա լաւ չես ճանաչում... թէ խելը ունես մտքիցը, հանի...

«Ի՞նչ եո խօսում: Գու հլա «նրանց» տեսել չես, եբոր տչքիդ տռաջին կաղնած կ'են, էս վախտը դու էլ մի դօչադ հայ կդառնաս. արինը աչքերդ կ'ընկնի»...

— Օրուջ, սո՛ւս: Քանի Վարթանի արած դօչադուժինին միտս եմ բերում, ջանս դողա ընկնում...

«Լաւ, ետոյ կխօսենք, իմանող կ'լի»: Երկուսն էլ սուս կացան:

Չէնց էս վախտը տուն մտան մի քանի

եարադաւորված տղերք: Սրանք էս աւագակների ընկերներին 'ին գնացել 'ին մօտիկ տեղերից ոչխար գողացել ու հմի բիրել 'ին բալագանը: Թուրքերը դիմն էլ դուռ թափվեցին, որ բերած հորսը տեղից-տեղ անեն ու գան, նստեն իրանց քէֆը քաշեն...

Ջ.

Ամեն տեղ մուծը սկսել էր փովիլ: Բանվողները եղ 'ին գալիս չուժ վարելուց: Էս շաբաթ նրանց մեղքից արեւ չէր գուս գալիս ամբերի տակից: Անձրեւն էնքան եկել էր, որ ամեն տեղ քարերը հողի տակից բաց էլած մնացել 'ին սատկած էջի օսկոռների պէս չաղրախումը: Տեղ-տեղ աների հերթիկներիցը հաստ սնի պէս ծուխը երկրից երկինք էր կալցնում գեղըցու տունը: Տկուր երեխերքը ծըլծլան տան օջաղի առաջիննս տած վրթվրթում 'ին. միայն քօխվա Վիտիսի տանն ամեն բան լիութեան մէջ էր:

— Երեխերքը կուշտ կերել կուշտ-ել քնել 'ին...

Գէղի վերի ծէրումը տներից խռոված մի մուծ գոմի մէջ երկու հոգի ախ ու վախ քաշելով կուշտ «օխնանք» 'ին ղրկում դալա քօխվի հօր գերեզմանը: Գոմի դռանը հինգ չոմբախաւորվա տղերք գես գնում — գալիս

ին գեա կանգնած ահանջ դնում:

«Վարթան էս օյին էր, որ մեր գլխին ըրեց էդ անօրէնը» — խօսում էր գոմի մթնի մէջ մինը:

— Հրեղէն սուրը մտնի դրա ջանը, ինչ քօխվա որ դա ա: Ասենք թէ մարդ եբա մենդալի տէր ըլի, պղընձի կտոր ունենա դոշին քաշ արած, էնա մարդի անմեղ տեղը պէտք ա նահատակի՞...

Բա ճնց խլի մեր նշանածները: Հրեղէն սուրը, առաջ Գալուստի ու Սէրոփի տունը մտնի, ետոյ էդ մարդագէլի ջանը! Նրոնք որ հիս չ'ին արել, դա էլ անմեղ էս լվանոնց մէջը չէր քցիլ մեզ: Հմի տէրն ու տիրականն ռվ ա, հմի էդ անօրէնի ձեռիցը մեզ ռվ պէտք ա թափի»...

— Տօ դու մեր դարդն ես քաշում. Հմի գիտես էն «խղճերի» հալն ճնց ա: Հմի ով գնտա «նրանց»-էլ մի ուրիշ գոմ էն քցել... Դու էնտեղ տես որ թուրքերը գան ու չկարենան գթնեն...

«Կամանց խօսա, Վարթան, դռանը թեւ էլած շները բան կիմանան»...

— Տօ էլ-կամանցի վախտն ա... Տօ մենք էստեղ ընկած, ախր...

»Սո՛ւս, Վարաան, լիզվիդ օրօնարա, վախիլ մի, մենք հրէս, ոնց որ ըլի համ մեզ

կադատենք, համ մեր նշանածներին: Գիտես ճնց: — Դրանը կաղնող շների չոմբախները բօլա, էլի... Համա էլ-էլ վախում եմ մարդ մեռնի, աօ... Դավի-դառաբիցը հեռու կաց...

— Վաղօ, պժվել ես... էս կոներն Աստօծ էլ-որ օրէն հմար ա մեզ տվել, որ անմեղութիւնը թողանք ոտի տակ ընկնի... Բաս կովերն լինչի են հարու տալիս իրանց ձեռը տվողներին...

«Բաս մի դարդակ... հրամանի գերի դառնանք»...

«Կամանց, սուս»...

— Ի՞նչ կամանց... Ես կնիկ չեմ, որ լվանոնց հետ կովեմ. լուս կծըմ ա, սպանումեմ, բա էն մարդը, որ անմեղների արինը ծըծըմ ա, նրան սաղ թողամ...

«Վարթան, գլխիդ դուրբան, կամանց»...

— Տօ ձէնդ... վեր:

«Ո՛ւր»...

— Աղատվենք...

«Կաց, հլա կաց թող քնեն»...

— Իզիթը քնածի ընկերը չի: Մենք սաղի հետ բան ունենք...

էս խօսքըմը մթնի մէջ Վարթանը դէս ու դէն ընկնելով, գոմի սներից մնին էրկու ձեռով էնհէնց քաշեց, որ կտուրը փուլ եկաւ: Հէնց էս վախալ հեռից- մի բաշտ լավեց

ձէն ու ձուն, աղաղակ, գոռոց, բղավոց...

— Վարժան, կաց, կաց... Հրէն գէղը վայ-
վիւկն ա ընկել: Ո՞վ գիտի թուրքերն իրանց
բանը տեսել են... Կաց... Հմի, որ մենք
դուս գնանք հէնց կիմանան, թէ մենք ենք
փախցրել աղջկերանցը...

Վարժանն էս խօսքերը հենց որ լսեց,
մուխն էնհէնց բօշաքերեց, ոնց որ տաք երկա-
թին ջուր ասես:

«Հա՛ Վաղօ ջան, լաւ ասեցիր: Հմի մենք
փրկված ենք, վախիլ մի, Աստօժ մեր կուռն ա...

Երկնքի երեսն էնհէնց էր սևացել, ոնց
որ սև սաջի երես. էս հագաղըմ քօխվէն մի
քանի շաբկանց մարդկերանց միջին Գալուս-
տի ու Սէրոփի հետ մարդ էր զրկըմ էս
կուռ, էն կուռ:

— Քօխվա ջան, գլխիդ դուրբան, աղջ-
կերքս...» Իզավըմ'ին Սէրօփն ու Դալուստը:

Ախր բանը ոնց էլաւ-հարցնըմ էր
քօխվէն-իրանք աղբուրը քնացին, թէ՛ դուք
զրկեցիք. հետները՝ խու մարդ չկա՞ր:

«Ձէ, չէ, ոչ ով չկար: Մեր շաշ օղլուշադն
ասել էր, թէ թող նշանի հացը իրանց բերած
ջրովը հունցվի. աղջկերքն-էլ ուսել'ին կուժը
ու գնացել դպա՛ աղբուրը: Էլ բանի խաբա-
րութիւն չունեմ. մնէլ էն իմացանք, որ տա-
ւարածները բղավըմ են «հայ տարան... Աղջ-

կերանցը փախցրին... տարան...

— Բաս աչքներդ լիս, էքուց լաւ նշա-
ղբէք կուռնենանք...

Էս խօսքըմն աղջկերանցը ման եկող տը-
ղերքը թէղ եդ եկան... Ամենքն-էլ ասըմ'ին
թէ «աղբրի չորս կուռը ման եկանք, բղավե-
ցինք, ձէն ու ձուն չկար... Աղջկերանց փախ-
ցնելու վախտը քօշերի մի հատը վեր էր ըն-
կել, կոտորած, ջարդուփշուր էլած կժերի
հետ...»

Վա՛յ, քօխվա ջան, գլխիդ դուրբան...

Վա՛յ բալա...

«Ինչ էք լաշարի պէս վա՛յ տալիս: Հմի
սլէստ (քննաւթիւն) պէտք ա անեմ: Լացիցը
օդուտ չկա: Դուք էն ասեցէք-Վարժանն ու
Վաղօն գոմըմը փռնված են, նրանք կարող
չ'ին էդ բանն անիլ, բա խիախներդ ո՞ւմ վրա
ա գնըմ...»

— Բա գիտես ո՞չ: Նրանց ընկեր դաշաղ
թուրքերը հալբաթ նրանց դուսաղ ըլին
իմացել են ու ջգրու եկել փախցրել են...

«Հըմմ... բաս լաւ, ես բանը խօզը
(ճամփէն) կքցեմ: Ադա-Պետօ — բղավեց քօխ-
վէն գզրի վրա, դնա էս սհաթին Վաղօին ու
Վարժանին Սէրօփանց տուն բի, ես նրանց
էնտեղ սլէստ պէտք ա անեմ...

Յրտից վախող ճանճի պէս պզպալէ

գզիրը ծլկեց: Շնեքն ետնեն ընկան, համա-
անիրաւ Պետօի դադանաւիւր նրանց իրան
ճանաչիլ տվեց: Քօխվէն մարդկերանց հետ
գնաց Սէրոփանց տունը: Գզիրը գնալն ու
դուսաղներին կապած Սէրոփանց տուն բե-
րիւր մին արաւ:

Վաղօն ու Վարթանը ասլանի պէս մինչև
իրանց վաղվա տները տան դաւռն եկան երոբ
հասան տան հայաթը, կռններն թլացան: Էս
սհաթին իրանց անցկացրած օրերը միանին
եկաւ: Իմացան որ մի օր էս տան ազիդ փէ-
սէքն'ին. ջքները լիքը իրանց նշանածի երեսը
լիզըմ'ին, ձվաձեղի արժանանըմ, համա-
հմի մարդասպանի պէս, կապօտված են գալիս:

Էս սհաթըմը Վարթանը կռններն հէնց որ
մին մնի քսեց, ջուխակակապ թուր միջիցը
ճռթաց: Գզիրը ահու չորացաւ: «Աղա ի՞նչ
ես անըմ, քօխվէն գլուխդ կալուկի...»

— Ձէնդ կտրի թէ չէ միրուքդ ձեռիս
կմնա, դռուց Վարթանը ու Վաղօի ձեռները
կապն-էլ եդ արաւ: Էսպէսով տուն մտան,
համա վաճէն տուն մտնելուն... Տունը, օջաղը,
երեսերը, ամենքն-էլ, լիզու էլած, յիշըմ'ին
Շուշանին ու Անուշին: Դօրթա, տղերանց
աչքը թաց չլաւ, միայն թէ գիտըմ չեմ սրա-
ներն հնց էր...

Ի հարկ է, քօխվէն հէնց տեսաւ նրանց

կռններն եդ արած թէ չէ՝ կաաղեց գզազվեց:
«Աղա-Պետօ, սրանց կռններն առանց իմ բրի-
վազի (հրամանքի) ո՞վ ա եդ արել...»

Վարթանի աչքերը պլստրատին տվին: —
Ո՞վ ա եդ արել հա-գոռաց նա-բօլ չէլաւ, որ
քնած ուղեքնիս, անմեղ, մեզ կապիլ ես տվել
ու գոմը քցել, հմի էլ ասըմ ես՝ թէ ո՞վ ա
եդ արել:

Քօխվէն կրմրատակեց: «Գիտես թէ ո՞ւմ
հետ ես խօսըմ... Տեսնըմ ես զօշիս մենդալին...»

— Մենդալովդ ես վախեցնըմ... Դա ինձ
հմար գոռչ չաժի:

— Տի մնէ գնալի՞շ (ինձ ճանաչու՞մ ե՞ս):»
Կոարտեց ռսերէն քօխվէն:

— Ես ուս չեմ, ես հայ եմ՝ հայ... Խօսք
ունես հայերէն խօսա, թէ չէ խու հրէս...

Քօխվէն ահու էլ-ձէն չկարաց հանի.
միայն ծիծաղելով, Վարթանին թողած, կող-
քի մարդկերանցն էր մտիկ տալիս:

«Փուշ կենթանի... Ուզըմ ես զօռով
աղատվես... Ո՞ւր են էս մարդկերանց աղջ-
կերքը... «Նրանց» ձեր թուրքի ընկերնին են
փախցրել. հմի գեա պէտք ա գնաք գլթնէք-
բիրէք, գեա թէ չէ էքուց ձեր էրկսիդ
ըէշէնի էն (վճիռը) կտամ, տանով տեղով
կըկորցնեմ...»

— Մենք ի՞նչ դավի ունենք դրանց աղջ-

կերանց հետ—խօսքը կտրեց Վաղօն-տարել
են տարել, մեղ ի՞նչ...

«Ոնց թէ մեզ ի՞նչ... Ձեր նշանածներն
են, բա ով պէտք ա մանգա:» — Պատասխա-
նեց ունքերը խէթմէթատիլով Քօխվէն:

— Ձէ. մերը չեն, քու տղինն են, դու
պէտք ա գնաս դանես:

«Ձերը չեն... Բա էն մարթամիջով
նշանդրէքն ի՞նչ էր:»

— Հմի, դուք խօսք էք տալիս-ասեց
Վարթանը, որ «նրանք մերն են»:

«Տօ, դուռակ (ախմախ), բա ճամն են»...

— Քօխվա, բերանդ իստակ պահի... թէ
չէ մի օր էդ ոսերէն դուռակ խօսքը փորըմդ
կթողնեմ, հա... Ես լաւ հայ եմ, լաւ իմացի...

«Բա ընչի ես նշանիցդ եղ կաղնըմ...»

— Մենք եղ չենք կաղնըմ, դու ես մեզ
գօռով եղ—

«Բաս, որ եղ չես կաղնըմ, — խօսքը կըտ-
րեց Քօխվէն— դնացէք էս սհաթին ձեր
նշանածներին բերելու»:

— Էս սհաթին, մենք կգնանք, կգլխենք,
— նրանից ետոյ, էս խօսքը մի օր միտդ
բեր քօխվա, տեղն ընկած վախտը կը-
մեռնենք-էլ, թէ որ դու նոր մէկանց
մեր մէջն էլի խառ...

Քօխվէն Վաղօի խօսքը էս սհաթը կտրեց:

որ խալիսի միջին իր կեխտը չբացվի: «Իէ
թէզ արեք, գնացէք: Աղջկերանցը մի փառ
չհասնի... — ասեց ու տղերանցը բօթբօթիլով
տանիցը դուրս տարաւ հետը: Տղերքը գզագ-
վածի պէս ճամբա ընկան:

Հմի մենք սրանց թողալով, գնանք տես-
նենք թէ աղջկերքն ո՞ւր են:

Լ.

Իրենց մօր հրամանը կատարելով Անուշն
ու Շուշանը կժերն ուսեցին ու իրար հետ խօ-
սելով գնացին դպա քօռ աղբրի վրա: Էս էն
ժամանակն էր, երբ «նրանց» նշանածները
Դանելեանց գոմըմը փռնված ին, համանրանց
գոմը քցիլը անիրաւ Քօխվէն էնպէս էր արել,
որ ոչ ով չէր իմացել: Խեղճ աղջկերքն-էլ էն-
հէնց գիտէին, թէ իրանց նշանածները դա-
շաղների բալագանըմը իրանց են մուրմ:

«Ախի—Շուշան, էս լաւ սիրտ ա, չէ՞.
հմի մեզ ու մեզ մեր գլուխը պէտք ա անօ-
րէն թուրքերին տանք...»

— Ի՞նչ ա որ, վախըմ ես, խօսքը կտրեց
Շուշանը, երբ մեր նշանածներն էնտեղ են,
էլ թուրքերը մեզ ի՞նչ պէտք ա անեն...

Ախ... բա ինչի՞ չեն գալիս տանըմ—
խօսեց Անուշը, որ մի թէզ գնանք «նրանց»
մօտ...

— Զը՞. էլի մի քիչ ուշ տեսար սիրտդ
կրակ ընկաւ...

«Ախչի, քու սիրտը քար ա... էրնակ քեզ...

Աղջկերքը սուս կացան: Խառնակուտ մութ
ծառերի տակից էրկու ձիաւորներ դուս եկան:
Աղջկերքը առաջ սփարթնեցին թուրքերի
պատկերիցը, համա յետոյ սիրտ առան:
Թուրքերն իրանց թարքներին (գաւակներին)
նստացրին ու աղջկերքը աչքերը խուփ արած,
էլ-չիմացան թէ ուր են գընմ... Աչքերն փնէլ
էնտեղ բաց արին, երոր ձիանը կաղնեցին ու
իրանց վէրքերին... Օհ... Աստօ՞՛՛ ետրաբ ո՞նց
պատմեմ՝ էն սհաթը, երոր աղջկերանցը սուս
ու փուս տարան մեր առաջին ասած բալա-
զանը... Խեղճերը մի թէզ դէս ու դէն
մտիկ տվին, միայն «նըանց» չտեսան ու
քարոցած փնացին: Թուրքերից միայն չորս
հոգի՝ ին տանը փնացել, մէկէլները գնացել
՝ին գողութէնի: Բալագանի չազ կրակի լիսը
էնհէնց թէժ էր, որ պատերի քաշ էլած չոր
խոտերն-էլ տեսնվում ին թուրքերը ըռխնին
մի թիզ բաց արած, պելացած փնացին, երոր
տեսան իրանց տուալին էս էրկու աննաման
հրեշտակներին... Մին-մնի երեսի մտիկ տա-
լով կասես թէ ուզում ին աչքով ունքով
իրանց բախտաւորութիւնը շնորհաւորեն...

Անուշը, իրանց գէղմ թուրքերի հետ

ծանօթութիւն ունենալով, նրանց լիզուն ու
ափալըլաւ գլխէր: Մեղ էստեղ բերել տվողնե-
րն ուր են»-հարցրեց նա ունքերը վրատալով:

— Հոգի ջան, -կմկմալէ պատասխան
տվեց թուրքերից մինը:

«Օրուշ, ձէնդ կտրի, վրաբերեց մի ու-
րիշը՝ տեսնելով, որ Օրուշի պոօշներիցը
կրակ ա թափում...

«Բայրամ, տեսմը, որ ասում էի... Հմի-
էլ-ձէն կտրելու վախտն ա...»

Աղջկերքը մատները կծեցին:

«Թաուլան—խանրմ... շարունակեց Օ-
րուշը ձեր բերիլ տվողը մեր գլխաւորն ա»:

— Ի՞նչ. բղավեցին աղջկերքը-ո՞վ ա ձեր
գլխաւորը, Վարթանն ու Վաղօն...

«Ախ, թաուլան ջան, կանչեց հոգոց քա-
շելով բալագանի մէջի չորս հոգուց մինը:

— Ասածն չիմացմը-հարցրեց բարկացած
Անուշը. Ո՞վ ա ձեր մեծը, թուրք ա թէ հայ...

«Մեր մեծը թուրք ա...

— Թուրք... բղավեցին խեղճերը մին-
մինի ճառով ընկնելով, էնհէնց կպան մին-
մնից, որ կասիլ թէ մի հոգի մի մարմին
դառան... Արինն աչքերը կոխած անօրէնի
հմար կուգես նղավի, կուգես թէփուին տու,
նա իր ասածը կանի:

«Ի՞նչ էք վախում, խանրմ ջան, - վեր-

Նապէս մօտ գնալով խօսեց Օրուշը—*Թէ որ դուք էստեղ անսաս կմնաք, ձեզ ոչ ով էստեղ փնաս չի տալ...*

Աղջկերբը, էս գաղտնի խօսքը լսելով, եդ-եդ քաշվեցին ու ձէն-ծպտունը փորնին քցեցին:

— Դուք, շարունակեց Օրուշը—*Թէ որ մեր կամքը կկատարէք՝ լաւ կապրէք էստեղ ու...* Այի տեսէք ինչքան դովլաթ ունենք, դիփ ձեզ կլի... էս խօսքըմը գալա աղջկերանցը մօտացրեց փողի պարկը:

«Կորի, կորի անօրէն, բղավեցին աղջկերբը մին-մնից բաժանվելով ու թուրքի դօշին բօթելով:

— Այի! տեսէք ուրիշ ինչքան փող, մալ, դովլաթ...

«Կորի, կորի ասելով «նրանք» դուս վագեցին քամու պէս: Տանը մնաց միայն իր ընկերներին արարմունքի վրա քարացած իայրամը, մէկէլ երեք ընկերները լաւ համարեցին մթնըմը աղջկերանց հետ խօսալն ու եղնէն դուս վագեցին: Աղջկերբը մթնի մէջ մի ծառի քօքից կպան ու, մին-մնի փթաթված, շնչները փորը քցեցին...

Սէրի կրակով էրված, անխիղճ Օրուշը մէկէլներին հետ դէս ու դէն ընկաւ, ման եկաւ, վերջապէս չորուքթաթ անելով փէտացած աղջկերանցը դտաւ... էլ վախա չկորցնե-

լով ուղեց կշտներին նստելու մի քիչ խօսալ-համա, հէնց որ փէտացած աղջկերանց քնթոփն ընկաւ մուռտառ թուրքի շորի հոտը, կասես թէ յարութիւն առան ու «Վարթան, Վարդ» բղավելով ուղեցին երկինք վերանան...

— Այի, շաշ հայի աղջկերբ...

«Ձէնդ կտրի մուռտառ շուն, բղավեցին աղջկերբը. դու ինչ ես, որ Հայի վրա բերան բաց անես... ճնաշըմ էս Վարթանին...»

«Ի՞նչ էք խօսում, նրանցից էլ ձեզ օգուտ չկա, նրանք ձեզ մեր ձեռքն են քցել... Դուք հմի մերն էք...

«Ի՞նչ... Նրանք... Մենք ձերն ենք...» Աղջկերբն էս վերջին խօսքերից յետոյ էլ ինչի պէտք ա սպասէին, երոր աշկարա տեսան իրանց վերջին օրը:

Ախչի, խէլքնիդ հվաքեցէք, խօսքս լաւ իմացէք...

«Կորի, կորի, մուռտառ, ձեռք քաշի մեզանից... Խելքիցդ հանի էդ բանը... ասեցին աղջկերբն ու մի ուժով թուրքին եդ քցեցին իրանցից: Մէկէլ թուրքերը ձէն չին հանըմ. մտիկ ին անըմ թէ վերջը ի՞նչ պէտք ա ըլի:

Օրուշը, հէնց որ տեսաւ աղաչանքով ոչինչ չի ըլըմ, էն սհաթը իր կէռ սուրը դուս քաշեց ու աղջկերանց դօշին մօտեցրեց: «Այի,

ձեր վերջը մօտեցել ա. գեա հա, գեա չէ...
ինչ էք ասում...

— Ձէ, գոռացին աղջկերքը: Մենք քեզ
պէս մուռտառ շան խօսքը լսե՞նք... Հայի
աղջիկը թուրքի ձեռին...

«Բաս էդհէնց» գոռաց Օրուշը:

— Էդհէնց, մուռտառ շուն...

«Ախր ի՞նչով եմ մուռտառ» էլի սկսեց
քաղցրութենով Օրուշը, ես, որ հայերէն եմ
խօսում, հայ չէ՞մ. Աստօծ վկա հայ եմ՝ հայ,
միայն ինձ ողորմացէք...

— Կորի, այի շուն, մեղք ա հայի սուրփ
անունը, որ դու յիշում էս. աղջկերքը բղա-
վելով վերկացան, կորի, թէ չէ՛ սուրգ առաջ
քու փորը կմանի...

«Աղջկերք, մեղք էք, եկէք գնանք բա-
լագանը...» էս խօսքն ասելով Օրուշն ուզեց
նրանց մօտենալ: Աղջկերքն էլի մի բարձր
«Վարթան, Վաղօ» բղավելով վազեցին դպա
ներքե... Թուրքերն էլ չսպասեցին, ուզեցին
բռնեն...

Աղջկերքը, դշի պէս էլ սար, քօլ չհարցրին,
վազեցին, խէլիմ թուրքերից հեռու կաղնեցին:

Նրանց առաջին, մթնի մէջը, խոր ձորում,
քարաբլի տակին, վշվշմ էր գեալ փրփրում
շղաղգած: Աչքդ գետին քցէիր, դժոխքից
աւելի ուրիշ ոչինչ չէր տեսնվի:

Ոտի թմրիթմրոցը մօտացաւ:

«Անուշ, գալիս են, տեսնում ես առաջ-
ներիս անգունդը:»

— Շուշան, էլ կանգնիլն օգուտ չի, գե-
րեզմանն ոտներիս տակին ա, Աստօծ մեր ճը-
կաւին էս էր գրել. հալբաթ մենք պէտք ա
«Կոյս» ինք մեռել: Սիրող պնդացրու, երե-
սիդ խաչ քաշիր, սուրբ Շուշանին յիշիր,
մի յիշատակ թողնենք, որ մեր մեռնելով
սաղ աշխարքն իմանա, թէ Հայի աղջիկն՝
իրան պատվի հմար՝ կմեռնի ու իր գլուխն
անօրէնին չի մատնիլ...

«Անուշ ջան, դու-էլ խաչ քաշի, շները
մօտենում են, դու-էլ յիշիր մեր անբաղդ Վար-
թանին ու Վաղօին... Թէ դրուստ նրանք մեր
հօր լաջու էնքան քարացան, որ մեզ էստեղը
քցեցին... Ա՛խ լիզուս չի գօրում...»

— Նրանց վրա էդհէնց բան մի ասիլ,
Շուշան ջան. նրանց բօլ կլի մեր մահը...

«Անուշ, մօտեցան...»

— Շուշան. արի մենք էլ մին-մին պա-
չենք... Ով սուրփ Աստօծածին, առ մեր
հոգին... «Մնաք բարով հանդեր, դաշտեր,
հէր, մէր, բիր, ախրէր, Վարթան, Վաղօ...»

Ոտի ձէնը աւելի ու աւելի մօտեցաւ:
էս վախտը Անտակ—ձորը դրմբդրմբաց:

Վշտաց ու մի աչքաճպիւրմը ձորի տակին
Թրմփալէ մի ինչ որ զըխկաց...

Աղջկերքն էլ չկային:

Ը.

Էնպէս էր ձէն ու ձունը կտրվել, լուվել
որ քշերվան քամու պղպղալն էր հեռու
Միայն մեր ասած բալագանը մի ինչ որ
խօսոց էր լսվում:

«Բայրամ, էս բան է՞ր, որ մեր գլուխը
բերեց Օրուշը: Հմի ի՞նչ պէտք ա անենք,
գեա Ալուն, գեա էն ասլան հայերին ի՞նչ
ջուղաք պէտք ա տանք»:

— Տօ, լիզուդ հմի բան ընկա՛ւ: Ես որ
ասում էի Օրուշի ձէնը կտրել տանք, դու
ասում 'իր «չէ, թող բալքի ուէի (մտքի) գան,
կարելի ա մենք էլ մի բան ճանգենք»: Ախր,
աղբէր, էդ հայերին նոր է՞ք ճնաչում: Դրանց
մեծն էլ, պուճուրն էլ ասլանի սիրտ ունին:
Հմի, ով ա գիտում աղջկերքն Օրուշին յաղ-
թէն էլ, նրանք սկի ուէի կգան: Օմար, դու
անմեղ ես նստում, վեր, գնա նրանց ձէն
տուր, աղջկերանցն էլ խափի, ասա մենք
ուզում 'ինք էդհէնցով իմանանք, թէ զրուստ
սիրում է՞ք ձեր Աղգը, ձեր նշանածը թէ
չէ... վեր, թէգ կանչի...

Ձէլ թուրքը տանիցը դուս գնաց:

Էս հաղաղըմը դուռը բացվեց: Տուն
մտան էրեկվանից գնացած ոչխար գողանալու
հմար ընկերները: Բայրամն ամեն բան նրանց
պատմեց: Թուրքերի մագերը գլխներին բիզ-
բիզ էլան:

«Վայ ձեր տունը չքանդվի. էդ ի՞նչ էք
արել... աղջկերքը կորած պէտք ա ըլին—
ասեցին-հմի պէտք ա գան մեզ կրակոց
տան... Բայրամ, հրէս կասես էլի եկող ըլի.
ոտի ձէն ա լսվում...»

— Սուս կացէք, տեսնենք ո՞վ ա...

Էլի դուռը բացվեց ու ալախ-ալախ, քափ
ու քրտնքըմ մտած տուն մտան էրկու հոգին
Թուրքերը սփարթնեցին, դողդողոցն ընկան...

«Ո՛ւր են, տղերք, բերի՛ք...» հարցրին
եկողները:

— Վարթան ջան, գլխիդ դուրբան... բե-
րինք: Էս ասելուց յետոյ Բայրամն էլ չկա-
րաց խօսի: Լիզուն կապվեց:

«Միայն-վրաբերեց թուրքերից մին-տա-
նիցը դուս են գնացել, գիտենք ոչ ուր են...»

Վարթանը սրտի եռսիցը դողոցն ընկաւ,

— Ի՞նչ ես խօսում— Ֆարման-բէգ, —
հարցրեց Վարթանի կշտի կաղնողը-նրանք
տանիցը չեն դուս գնալ իրան օրումը. չեն-

էլ առանց մահանի հեռանալ: Ո՞րտեղ են, դրուստ ասեցէք...

«Աստօծ վկա, Վաղօ ջան, տանիցը քաշվել են...»

— Բա «նրանց» «Վարթան ու Վաղօ» բղավոցը մենք չիմացանք. — ասեց Վարթանը, թէզ ասեցէք, ո՞ւր են...

«Վալլան, Վարթան ջան, փախել են...»

— Վարթան, էլ ի՞նչ ենք կաղնում, գնանք, կարելի ա ի՞նչ պատճառով են հեռացել... թէ պատճառը կիմանամ, վրաբերեց Վարթանը «եռոյ էն վախտը սուր ու թուր կըթափեմ սրանց գլխին... Գնանք...»

Շէմքիցը հէնց որ ոտը դուս դրին մեր տղերքը, գնացին ու կրակվածի պէս էլ քար ու քօլ, դաշտ ու թումբ չասեցին, ման եկան՝ ձէն ածելով, «Շուշան, Անճուշ» բղավիլով:

Ձէն-ծպտուն չկար...

Վարթանի յետևից պօշը կեռացրած ծառերի տակին հուփ ու կուչ գալով, հոտ քաշելով ման էր գալիս «Բանակ» *) շունը: Էն շունը, որ Շուշանին շատ վաղտ օրօրօցըմ

*) Շատ տեղեր Հայերը իրանց շներին անունը ուրիշ ազգի խօսքեր գնում, միայն ազգասէր Վարդանը իր շան անունը «Բանակ» էր դրել. էս խօսքը հայերէն ա ունշանակըմ ա օրդու-Բանակ, հալըթ նրա համար, որ շունն ոչխարներին հաւաքելով Բանակ ա կաղմըմ ու չի թողնում, որ շաղ ընցնեն:

կաղած տեղը պոռնին լպստորիլով քնացնում էր, գեան նստած փոփ ուտելիս հետը ուտում, հետը թաթաղաղ էր տալիս...: Էլ ի՞նչ ասել կուզէր, որ հմի էս շունը իր կորած տիրուհուն էր պտրտում...

«Բանակ *), հաս, հաս... բղավում էր Վարթանը, հաս: գթիր Շուշանը...

Շունը անձէն, անձուն էստեղ, էնտեղ էր թռչում...

Երկար մեր տղերքը պտրտեցին ու ոչինչ չգլթան...

Վարթանը քրտնամխած, թուրքերի վրա կատաղած, ուզըմ էր թողա, գնա թուրքերի հրսանիքը նստացնի: Միայն Վաղօն թողըմ չէր, — կարելի ա-ասըմ էր թուրքերը մեղ չունենան, աղջկերքն ըլեն ահու փախած...

Վարթանն էլ շատ չկարաց համբերի, շվացրեց, որ շունն եդ գա. «Բանակ հաս» — բղավեց, միայն Բանակը չկար, չէր երևում...

*) Էս խօսքերից մենք շատ ունենք: Հայ-մարդն իրան շան անունը փոխտնակ Բողկա, Մուրա, Շաբիկ, Բարբոս, Ղայթար, և այլն գնելու, կարող ա գնի Առբեր Ա՛ղուլ, Ա՛ռտար, Ա՛նահ, Ա՛րթուն, Բանակ, Բանի, Բ՛նկեր, Լիտու, Ծակաչ, Կէռպոչ, Հոտառ, Հ՛սկիչ, Նախանձ, Սըտօք, Վազ-հաս, Տիրասէր, Զանիկ, Հասբեր, Հասկուլ, Հասվազ, և այլ: Էս անուններն ասըլ Հայերէն են ու շատ էլ գնօշ: Որ շան վրա գնես առան կղառնան...

Անշաղ-անշաղ Բանակի ձէնը լավեց...

Տղերանց ոտի տակին խոր ձորիցը շան ձէնը երեք օրական երեխի ձէնի պէս դուս էր գալիս. միայն թէ էլի շունն իր շնութիւնն անըմ էր, իրան ուտըմ, կտրատըմ էր... Ա՛խ, շան պէս հաւատարիմ ետրաբ ի՞նչ կա...

«Վարժան ջան, իստակ շունը բան ա տեսել, էնգուր չի գալիս. գեա «նրանց» ա գտել, գեա թուրքերին...»

— Վաղօ, բաս որ էգհէնց ա գնանք... թէզ...

Տղերքը շան ձէնի վրա առաջ գնացին: Շունը, հէնց որ տեսաւ իր տիրունչը, աչքաճպիլըմը դուս թռաւ էնտեղից ու էլ եդ, բարձր կալանչելով, մեծ եառլանի գլխովը, իրան ցած քցեց ձորը... Շան գրխկոցը երկար ժամանակից յետոյ լավեց ձորի տակին:

«Վարժան, շունն ուրախութէնից իրան մատաղ արաւ «նրանց»... Գնանք ձորը... Տղերքը, շան գտնելու հմար, ձորը ցած գնացին: Մուլթն ակնակիր էր: Վաղօի ոտներովը մի ինչ որ ձորի տակին փափուկ բան ընկաւ:

— Վարժան, կաց, գտա՛ւ...»

— Ո՛ւմ. Շանը՞...

«Արի, տես...»

Տղերքը շփշփեցին: Օ՛հ, Աստօծ, ի՞նչ էր նրանց հալը... Նրանք արդէն զգացին որ

իրենց սիրահարներն ընկած ու շուտով չախմախի տալով Վաղօն բղավեց— Անուշ ջան... Ձէն չկար. էս ի՞նչ եմ տեսնում...

Վարժանը դէս ու դէն ընկաւ, որ իմանա կըշտներին թուրքեր կան... Միայն քիչ հեռացաւ թէ չէ՝ նա-էլ չախմախի տալով բղավեց Շուշան ջան...

Վարժան, Շուշանն է՛լ...

Լըվլվիկը, սուգ-շիվանը ձորը դրմբեցնում էր...

Էրնակ լիզուս չորացել էր, քան էս մասին մի բան ի տեսել: Տղերքը երկար վախտ ձորըմը կանգնած Տէր-Աստօծ, ինչ իրանց ին անըմ, կատաղած մարդն էլ չէր անիլ... Էրկու մեռած աղջկերք հողի վրա խաչված, աղերքն-էլ արին արաւասունքն աչքները կռնած, ձեռքերը ծոցըմը դրած սար ու ձորին ին լացացնում... Մուլթը փառատվել էր: Տխուր լուսինը երկնքի կէս տեղըմը կրակի պէս հուրհրատին, շողշողին էր տալիս, աշխարքը լուսաւորում...

«Վարժան, էլ ինչ ենք կաղնում, վախտը չի, որ «սրանց» կողքին-էլ էրկու ջիվան, սէրի կրակովն էրված, աղերք պառկէն...

— Ի՞նչ ենք շաշի պէս էսքան լաց ըլլմ. ընչի՞ շաշի պէս մինք էլ մեր զուլսն սպանենք, մինչի «սրանց» էստեղը քցողին էս օրին

չհասցնենք... Ձէ, մինչի «սրանց» էսհէնց
անողի արինը չխմեմ, ես հալ ու սհալ
գլուխս գետնին չեմ դնիլ... Հմի էլ կասեմ
թէ «թուրքերն արդար են...

«Միտդ ա՛ Վարթան ջան, Շուշանի էս
խօսքը, թէ «Մեզ մեռած կգտնէք
թուրքերի ձեռքումը, դէ որ դուք էս-
տեղ չէք լիլ...

— Վա՛յ, հոգիդ ուտեմ, նամուսով Շու-
շան ջան, դիակներից մինի վրա ընկնելով՝
միևկտրմ էր Վարթանը—մգեար դու սուրբ
'իր, մգեար դու մարգարէ 'իր... Հայի անու-
նիդ կեխտ չկպցնելու ու սէրիդ հետ կեխտ
չխառնելու հմար էլի Վարթանիդ հմար
սուրփ մարմին, սուրբ սէր, սուրփ անուն
ես պահել, որ գրանցով էրվի փթօթվի քո-
խեղճ սիրականը... Մեռնեմ քու ջարթված,
կապտած երեսիդ... Կարթացող, ես էստեղ
էրկու սհաթ էլ խօսք չեմ կարող դուրս
թողալ, հմի խօսալու իրաւունքը քունն ա,
ասենք, թէ առաջիդ դրած ըլեն էրկու սի-
րեկանի անմեղ մարմին ու նրանց կշտին
էլ իրանց սիրեկանները կաղնած, ի՞նչ կլի
էդ վախտը նրանց հալը...

«Վարթան, էլ լաց ըլիլու վախտը չի-
աշկարա երեւմ են մեր թշնամիքը, նրանց

իրանց պատվին հասցնիլ ա հարկաւոր» ասըմ
էր Վաղօն:

— Բա սրանց Թնց թողանք...

«Դրանց» յաւիտենական մէրը (հողը) ի-
րանց կանչըմ ա, Աստօծ մեր ճկատին հալ-
բաթ էսհէնց էր գրել. որ մեր կտորած ձե-
ռովը մեր սիրականներին աչքաբաց հողի հետ
պսակենք... Դէ, ժամանակն անմեղ չպէտք ա
կորցնենք: Դու կաց, ես էրկու բհիւր շինեմ...

— Վա՛յ. Վաղօ ջան... էդ ի՞նչ ես ասըմ...
«էլ նոր խօսալու վախտը չի», էս խօս-
քերի վրա Վաղօն հեռացաւ ու իր սուր դա-
մոյն էրկու բհիւր շինելուց ետոյ՝ էլի եկաւ:
«էս մի բհիւրն էլ դու առ, Վարթան ջան»:
— Քարանա սիրտդ, Վաղօ... էդ ի՞նչ ես
ասըմ...

«Տօ մարդ Աստծու, ի՞նչ էլաւ քեզ, հինգ
սհաթ ա լաց ենք ըլըմ, լաց ըլիլով մարդ կը
սաղանա, գեա դուշմանիցն արին կառնվի...»

էս խօսքերը Վարթանին քարացրին ու
մի քիչ վախտից յետոյ արդէն արտասունքը
հողին թաց անելով էրկու խոր փոս՝ ին հազ-
րել: Ո՞նց 'ին հազրել կարգացող, գո՛ւ իմացի
'ի հարկ է, սիրեկանն աչքը բաց իր սիրե-
կանի հմար փոս փորիլը հեշտ բան չի»...

էրկու փոս բերանը բաց հազիր 'ին. ար-
դերքը երկար կանդնած մտիկ 'ին անըմ լաց

ըլիլով: Հմի պէտք ա վեր ունեն՝ իրանց ձեռովն իրանց սիրեկաններին հողին տալին: Ետքն իր տեղովն, եբ որ անցկենալիս տեսնում ա մի մեռել թաղելիս, էլ ինչ ասել կուզի, որ թէ աչքը թաց չի անում, գոնէ, մի տխր էլա քաշում ա. սրանք խու իրանց սրտները կտորներին, իրանց սրտի սիրելիներին պէտք ա թաղէին: Դէ, հմի արի ու լացդ պահել...

«Վարթան ջան, ուշքդ հվաքի, մենք թշնամու տէր ենք: Հէր օխնած, իզիթուլիւնդ մտքիցդ քցեցի՛ր: Բանն էն չի, թէ լաց ըլենք. բանն էն ա, որ սրանց սպանողների արինն առնենք ու էն վախտը դինջանանք, դեռ թէ չէ, գնանք երկինք, որ էնտեղ, հմի սրանք մեզ սպասում կլեն, գնանք, տեսնենք, որ էնտեղ գոնէ մեր սրտի փափագն առնենք...»

Էս խօսքերը Վարթանին ասլան շինեցին. նա էլ չէր ուզում երկար կանգնի, ուզում էր, թէզ իր թշնամու ձեռովն, ինքն էլ երկինք գնա ու Վաղօի ասածի պէս, իր սէրն երկնքումը վայելի:

— Վաղօ, բառ կաղնիլ մի, թէզ... Էս խօսքից յետոյ էրկսով սիրեկաններին փոսերի կուշտը բերին: Վաղօի պէս սառնասիրտ աղէն էլ էս նմուտում սիրտը աղի ծով շինեց. միայն կակող սրտի տէր Վարթանի աչքին հմի սիրականը մահ էր երևում...

«Վաղօ, թէզ արա, ինձ դնամիշ ես անում, դու լաց ես ըլլում...»

— Ձէ, չէ, Վարթան, կաց. պաշիլով էլա սրտներիս փափագն առնենք: Տղերքը կրակվածի պէս սիրեկանների էլ-աչք ու ունքը, էլ-ձեռն ու ոտը չին ասում պաշում ին, արտասուքով թաց անում մին, հինգ, տասը, հարիւր, հազար հեա...

«Վաղօ, դէ, թող անդրանիկն Անուշն ա, առաջ Անուշին հողին պահ տանք»:

Ձէ, չէ, Վանթան ջան, կաց միքիչ-էլ մտիկ անեմ...

Վարթանը ղօրթ ա չէր ուզում աչքը հեռացնի Շուշանիցը, միայն չէր-էլ ուզում սիրտը պուճուր երեխի պէս դառնա: Վաղօն, կասես թէ փափագն առել էր շատ պաշպշելուցը, մօտեցաւ Վարթանին. «Դէ Վարթան ջան, ասեց-հմի վախտն ա...»

— Ձէ, Վաղօ ջան, թող միքիչ-էլ ես մտիկ տամ: Վաղօն երեսն-էլի իր սիրեկանի վրա արեց ու սկսեց պաշպշել... Հմի Վարթանը սկսեց «Վաղօ ջան դէ թէզ, բօլ էր...»

— Միքիչ էլ կաց, Վարթան ջան...

Էհ... կարթացող, ես հաւատում, որ դու պատահաւ չլես քու ազիզ բարեկամի թաղելուն. միայն անխիղճ տէր-Մարկոսն ի հարկ է քեզ թէ, որ զօռով եդ չքցէր սիրելուցդ,

դու սկի չէիր ուզիլ նրանցից հեռանաւ. էս-
տեղ խուռ ոչ-Մարկոս կար, ոչ-էլ բարասիրտ
խալիս: Սիրեկաններին չորս կողմից կանգնած
մտիկ էին տալիս միայն անլեզու սարու ձորը,
քարը ու քօլը... Լուսինն էր, թէկուզ աչքով,
ուռքով անէր երկնքիցը, աղերքը ի՞նչ կտես-
նին. աչքներն առաջներին ինքեւ, չուռքի՝
լուսինը գլխի վերին էր, սրտի սրելին
գետնի վրա... Միայն, ափսոսա, խօսքով էլա
աղերանցն աչքիցս քցեցի. մնէլ էն-էլ տե-
սայ, որ հմի նրանք կանգնած են էրկու
թմբի կշաի,

«Մնաս բարով, Անուշ...»

— Մնաս բարով, Շուշան:

«Երկուսդ էլ մնաք բարով»:

— Երկուսդ-էլ մնաք բարով:

«Մենք ձեզ երկնքումը կտեսնենք». կարճ
վախտից յետոյ վրաբերեց Վարթանը.

«Միայն էլի չենք մոռանալ Ձեր սուրբ
գերեզմանը»:

Քանի որ խմած կլինենք թուրքերի
արինը...

«Մնաք բարով...»

— Միայն մինչի էքուց—ասեց Վաղոն:

Էստեղ ես լիզուս փորս եմ քցում, տալ
եմ անում, էլ ոչինչ չգիտեմ. միայն էս եմ
ասում, որ խեղճերը հեռացան...

Տղերքը Բանակին-էլ չգտնելուց յե-
տոյ՝ գնացին իրանց չորան ընկերներին բանը
յայտնեցին ու, հայի պատիւը չկորցնելու
հմար, էքսի օրը թափվեցին Բալագանի վրա,
կոտորեցին, ջարթեցին, մի խօսքով, քարա-
սուն թուրքի մահի փայ արին...

Վարթանի հմար էլ ասել չէր ուզիլ, թէ
ի՞նչ էր անում. «Այի դուք տնօրէն, անադու—
հաց քրդեր, դուք հլա հային մի աչքով էք
մտիք անում». ասում էր Վարթանն ու թուրքի
գլխին սոխի գլխի պէս թողնում...

«Սպանեցէք, ջարդեցէք» — բղավում ին
չորան հայերը, «բալագանը քար ու քանդ
արէք... Հայի աջկանը չուռ ասողներին չուռ
տվէք» սպանողներին մահ... Թող աշխարհքն
իմանա, որ հայը իր պատվի հմար կեանքը
մատաղ կտա ու թշնամուցը մահը մահով
կառնի...

«Ջարթեցէք, փշրեցէք», — բղավում ին
մէկէնները «սուր ու թուր թուրքերին, հայի
դուշմանին, մեր կրօնի, հաւատի թշնամուն!..
Ջնջեցէք դրանց քօքը, որ իմացվի, թէ հա-
շատ կհամբերի, համա մի անգամ մուռը
կհանի...»

«Ջնջեցէք էգ աւագակները հոտը մեր
երկրիցը, գոռում ին մէկսէնները», դրանց ձե-
ռիցն են հայերը իրանց երկիրը թողել. ուրիշ

երկիր գնացել. դրանք որ չլին՝ հայերն էլի
կգան իրանց օխնած երկիրը...»

Էսպէս, աղերքն ամեն բան քար ու
քանդ անելուց ետոյ, բալագանի կշտին
թաղած թուրքերին էլ հանեցին իրանց գո-
ռիցը ու մնացած թուրքերին էլ հանեցին
իրանց գոռիցը ու մնացած թուրքերին էլ
խռկեցին Անտակ-ձորիցը. ետոյ բալագանըմ
էլած չէլածն էլ հվաքեցին, գնացին Շ...Շգէղը
բանն իմաց տալու հմար: Միայն վարթանն
ու վաղօն ոչինչ չվերկալան, բացի ոխից:
Նրանք էլի երկար էս ձորիցը չէին հեռանում,
չունքի՝ իրանց գանձն էստեղ էր ու ամեն
թուրք որսալուց յետոյ իրիկու, առաւօտ
գալիս 'ին էրկու թմբի կուշտ. էստեղ
ծուկն դնում, աղօթք անում, թմբները պաշում
ու էլի հեռանում... Ո՞նց 'ին հեռանում. էդ
գիտեմ ոչ, միայն նրանց գնալու վախտին
սար ու քօլ գրմբում էր ու ալանջ դնողն
էս խաղն էր լսում.

«Խրը ձորի մէջ, էրկու սիրական

Մընմ են ընկած անտէր—տիրական

«Կացէք, ձեզ մատաղ,

Անուշ ու Շուշան»,

—Ծառեր, դուք էլէք

Սրանց պահապան...

Երկու թմբի մէջ դեռ սէր ա մլում,

Երկու ջիվանի ուշք—միտը խլում,

«Մի կրակն Անուշն ա,

Մինը խեղճ Շուշան:»

—Ծառեր դուք էլէք

Սրանց պահապան...

Բերինք սուգ շիվան: Առանք սէրներս:

Գնում ենք... Միայն մնաց աչքներս...»

«Եարաք կհովանան»:

Ձէ... Ձէ... Սարեր ջան,

—Ծառեր, դուք կլէք

Նրանց պահապանն.ն.ն...

Ու-

Էսհէնցով անց էր կացել երեք օր: Օրը
մթնել էր: Անտակ-ձորը բուկերի ու բայ-
դուշների մեռելոտ ձէնիցը սզում էր: Երկու
թմբի կշտին, հեռու ծառերի շվաքի տակին,
աղվէսի պէս մարաղ մտած մի քանի թուր-
քեր, ետաղաւորված: մնում 'ին:

Ղայթար, —ասում էր մինը—հրէս, որ-
տեղ որ ա, կգան... թվանքները վիրի ոտըմը
պահեցէք...

—Ձէ, Բողար, լաւ կլի, որ սաղ-սաղ
փռնենք ու էսհէնց չարչարենք...»

Ետոյ գիտէս, ասլանի ձուտեր են,
էրկսով...

—Ի՞նչ... էսքան հողուս կարան յաղթել...

«Սուսէք, հրէն գալիս են» — ասեց նր. քանցից մինը:

էս հաղաղըմը էրկու տղա, թվանքներն ուսին, գալիս 'ին գալա Երկու թուամբը: Հէնց որ եկան էն սհաթին թվանքները վէր գրին, փափախները վեր կալան ու չոքած սկսեցին թմրերի վրա արտասունք թափել... Մուծը պատել էր. միայն լուսինը, երեւմ էր, որ միքիչ վախտից յետոյ դուս պէտք ա դա... տղերքն իրանց նշանածների գերեզմանի վրա ընկած էլ չորս կողմը չէին մտիկ անում...

Սար ու ձոր լուկել էր: Անկարծ ծառերի քամակից թուրքերի մի խումբ վրա տվին էս էրկու տղերանցը...

«Վարթան, թվանքդ վերկալ, — բղավեց մինը:

— «Վաղօ: դօչաղ կաց, — պատասխանեց Վարթանը:

Հայի անունը չկոտրենք — մահ գեա կեանք. էս խօսքերի վրա տղերքը գիժ յէրնջի պէս մօտեցող թուրքերին մին-մնի ճառով տվին ու թվանքներն առած դայիմ ձէն տվին իրանց չորսն ընկերներին... Թուրքերն էլ չկանգնեցին: Վարթանի ու Վաղօի երեք հետ քցած թվանքովը հինգ մարդ վէր ընկան արնակոլօր. . Միայն էլ գիւլա բարօթ չկար. թվանքների կոթիցը փռնած թուրքերի

հետ խառնվեցին ու ասլանի պէս սկսեցին ջարդ տալ... Թուրքերը դէս ու դէն ընկան, միայն, էլ հնար չգտնելով, մտան քօլի մէջն ու էնտեղից քարապրան ու կարին. չունքի նրանցից մի քանիսը թվանք չունէին, մէկէնների թվանքն էլ տղերքը խլել դէս ու դէն 'ին շարտել... Վարթանի ջանքն ջան չէր մնացել էնքան ձեռն էր վրա բերել սրա, նրա երեսին, գլխին... Վաղօի հմար էլ ասիլ չէր ուզիլ...

Տղերքն էլի եռվում 'ին: Քօլի միջիցն եկող քարերից մինը մթնի մէջ դիպաւ Վարթանի դօշին... Խեղճ Վարթանը վէր ընկաւ իր նշանածի գերեզմանի վրա... Վաղօն, տեսնելով Վարթանի վէր ընկնիլը, էլ իր կեանքը աչքը չեկաւ. վազեց Վարթանի մօտ, որ ու շքի բերի... Միայն բեղարած Վարթանն ու շքից գնացել էր, նրանում էլ չունչ չկար...

Խեղճ Վաղօն ասլանի պէս էրկու սհաթ իրան պահեց. թուրքերին մօտ չէր թողում... Կտաղած թուրքերն իրանց կնիկ ու թիւնը (տմարդու թիւնը) տեսնելով, միտսին վրա թափեցին Վաղօի վրա: Վաղօն մնի ճակատն է փեղկ արաւ ու յետոյ ինքն էլ վէր ընկաւ... Թուրքերն ընկած էրկսի վրա ու անշունչ տղերանցը ծառի հյուրած ճիւղերով կռպեցին... Նրանց միտքն էն էր, որ սրանց իրանց ձե-

ռոմի իրանց «սիրականներին» հանել տան
գերեզմանիցը: Թուրքերից մինը վազեց
փափախով ջուր բերեց ու շաղ տվեց նղա-
վածներին երեսին յեա բերելու համար...

Անցկացաւ բաւական ժամանակ:

«Էս սուր եմ... ասեց կիսամեռ վար-
թանը... Այի դուք անօրէններ... Էլի կեն-
դանի էք... «Էս խօսքըմը նա ձեռները դէս
ու դէն ժաժ տվեց տեսաւ, որ կապված ա...
Թուրքերը կանգնած, օգնում են, որ ուշքի
բերեն:

«Վարթան, ասեց ցած ձէնով Վաղօն —
էս քու ձէնն եմ լսում... Ախ, սուր եմ...»

«Մեր ձեռին էք, մեր, ասեց թուրքե-
րից մինը, ձեր մահը մօտեցել ա...»

— Մեր... ձեր ձեռին... հարցրեց Վար-
թանը ու նրա աչքերն էլի խփվեցին...

«Հա, մեր ձեռին էք: Ո՞նց համարձակ-
վեցիք դուք մեր մեռածներին իրանց գո-
ռիցը հանել...

— Կորի, կորի, անօրէն... թէ չէ... Ախ,
սուր ա իմ թվանքը... Վարթան... Ի՞նչ ես
սուս կացել...

«Շաշ հայեր, ինչ էք երազ պատմում...
կապված էք էլի լիզուներդ չէք լսում...»

— Ո՞վ... Այ դու մուսուսա... Վաղօ
ձեռիցս փռնի... սրանց հողին պէտք ա հա-

նեմ... Էս խօսքըմը ուզեց վերկենալ, միայն
թուրքերը չթողին:

«Կապված ես, կապված, ասեց նրանցից
մինը-էլ նոր դէս ու դէն մի ընկնիլ... Թէդ
ասեցէք, պէտք ա ձեր ձեռով ձեր նշանած-
ներին գերեզմանիցը հանէք թէ չէ...

— Ի՞նչ... գոռացին Վարթանն ու Վա-
ղօն, կասես թէ նոր կենդանացան ու ուզեցին
վերկենալ... Միայն անիրաւ թուրքերն էլի
չթողին... «Շուտ, ասեցէք, հանում էք
թէ չէ...»

Տղերանց երեսը քափ քրտնքմը մտած էր,
թուրքերից մինը սկսեց «թ ու մ բ ե ռ ի ց»
ֆի հողը եղ-եո անել... Էն սնաթին Վար-
թանը էնէնց տեղիցը ծլուզ էլաւ, որ երեք
թուրքեր գետնի վրա փռվեցին: Նա ֆի դա-
մեն դուրս խլեց ու չուռքի ոտները կապված
էր, էլի վէր ընկաւ իր նշանածի գերեզմանի
վրա... Թուրքերից մինը վրա ընկաւ ու նրա
ձեռները դայիմ փռնեց, հրամայեց գերեզման
քանդող թուրքերին որ շուտով հանեն: Վար-
թանը «Աստօժ ջան, կանչեց, սով սուրբ Սար-
գիս ինձ ուժ տուր... Մնաք բարով Շուշան...
Անուշ... Վաղօ...» Էս խօսքից ետոյ թուրք
իր սրտըմը ցցեց... Վարթանի վերջին խօս-
քերը Վաղօին էլ ուշքի բերելով, նա եղ քցեց
իր վրի թուրքերին ու Վարթանի ձեռի

արիւնոտ սուրբ իր փորը խրեց...

Էն սհաթին, երբ թուրքերը պէլացած
մնացել էին կանգնած Անտակ-ձորի գլխիցը
ձէն ու ձուն լավեց... «Վարթան, Վաղօ,
սիրտ առէք, գալիս ենք... ապրմ' ին եկող-
ները: Սրանք Վարթանի ընկեր չորաններն
'ին, որ տղերանց ձէնը լսելով, օգնութիւն
'ին գալիս... Թուրքերը հէնց որ լսեցին,
թողեցին ու փախան... Ձէն ածող տղերքը
եկան, համա ինչ տեսան... կարգացող դու
ասա... Էրկու թումբը արնոշաղաղ էր էլած...
Միայն որովհետեւ նրանք գիտէին թմբերիցն
որն ա Շուշանինը, որն ա Անուշինը, հողը
յետ-յետ արին ու սիրեկաններին իրանց
նշանածների գերեզմանների մէջ դրին:
Սրանից յետոյ տղերքն արտասուենքը սրբե-
լով գնացին փախած թուրքերի ջանին...»

Էս անցքից յետոյ շատ վախտ անցկա-
ցաւ: Միայն թէ Շամշուլ... իրանց քաջե-
րին չմոռացան ու մինչի էսօր էլ «Անտակ-
ձորի» մէջ ուխտաւորներ են գնում: Հար-
ցնես նրանց՝ «Ո՞ւր էք գնում:» — Երկար
պատմութիւնից յետոյ կասեն՝ «ուխտ գալա
մեր քաջերի սուրփ Երկու թումբը»:

ՀՀ Ազգային գրադարան

NL0330045

21665

2-3949

ԳԻՆՆ Է 20 ԿՈՊ.

